

Liget

2018-11
november

TARTALOMJEGYZÉK [XXXI. évfolyam 11. szám]

IDŐSZÁMÍTÁSUNK SZERINT

Cselik Ágnes AZ IDŐ TAGADHATATLAN SZEMÉLYESSÉGE	4
Somfai Anna SAJÁT IDŐSZÁMÍTÁS	14
Szirmai Panni A NOSZTALGIA IDŐSZÁMÍTÁSA	20
Ács József A TÖRTÉNELEM VÁGÓASZTALÁN	25
Handi Péter EGY CSIPKEGALLÉR	36
Somfai Anna LEVÉL JAKE-NEK	38
Jónás Tamás ALTATÓ	41
Kállay Kotász Zoltán A GYÜRŰ	43
Nagy Terka VonAlak	55
Polgár Teréz Eszter METSZET	58

Kőszeghy László ÉRZÉKENYSÉG A FELVILÁGOSODÁS	60
KORÁBAN ÉS MA	
Reszler Gábor A VELENCEI UTAZÓ ÉS A KELETI KÉNYELEM	86
HORGAS BÉLA VERSEIHEZ	
Varga Zoltán Zsolt VISSZAHOZHATATLANUL	109
Ács József KATARZIS AZ AUTÓJAVÍTÓBAN	112

Kiadja | Liget Műhely Alapítvány
1122 Budapest, Kíssvábhegyi út 4-6.
info[kukac]ligetmuhely.com

ISSN 1789-4980

Alapító szerkesztők | Levendel Júlia, Horgas Béla
Felelős szerkesztő | Horgas Judit
Tervezőszerkesztő | René Margit
Főmunkatárs | Szirmai Panni
Olvasószerkesztő | Bognár Anikó
Tudományos lektorok | Kiss Lajos András, Victor András

Cselik Ágnes

AZ IDŐ TAGADHATATLAN SZEMÉLYESSÉGE

[IDŐSZÁMÍTÁSUNK SZERINT]

2018-11-01 | **ESSZÉ, IDŐSZÁMÍTÁSUNK SZERINT**

„Itt az idő – válaszolta Azazello. – Már dörög az ég, hallja?
Sötétedik. A lovak a földet kapálják, a kiskert beléremeg.”
(Bulgakov: A Mester és Margarita)

Jorge Luis Borges *A halhatatlanság* című esszéjében a végtelen idő és a kozmikus halhatatlanság, de az egyén – egyébként lényegtelen – halandósága mellett érvel. „Úgy tudjuk, hogy amennyiben az idő végtelen, akkor ez a végtelen idő magába foglal, szerintem, minden jelent. (...) Bármely pillanatban egy végtelen vonal *közepén* vagyunk, a végtelen *középpont* bármely helyén a tér középpontjában vagyunk, tekintve, hogy a tér és az idő végtelen.” **[1]**

kiterjesztés nélküli

Az eszmefuttatás szerint minden pillanat középpont, az idő folyama a végtelenített jelen ideje. *Az idő* című esszében viszont így ír a jelenről: „A jelen nem áll meg. Nem képzelhetünk el csak tiszta jelent:

semmi lenne. A jelenben mindig ott van a múlt egy részecskéje, a jövő egy részecskéje... Milyen furcsa elgondolni, hogy abból a három időből, amivé az időt felosztották – múlt, jelen, jövő –, a legnehezebb, a legkevésbé megragadható a jelen! A jelen éppen annyira megragadható, mint a pont. Mert ha kiterjesztés nélkülinek képzeljük, akkor nem létezik; úgy kell elképzelnünk, hogy a látszólagos jelen egy kicsit a múltból, egy kicsit a jövőből áll.” **[2]**

Andrei Motiu, flickr.com

A jelen ezek szerint a végtelen idő folyamatosan mozgó középpontja, amely egy pillanatra sem áll meg: lényegét tekintve szinte semmi, ám magában hordozza a múltat és a jövőt. A jövővel és a múlttal kapcsolatban pedig Borges a *Körkörös időben* Schopenhauert idézi: „[A jövő és a múlt] ezek csak a fogalomban, csak a megismerés összefüggésében léteznek, amennyiben a megismerés az ok elvét követi. A múltban senki ember még nem élt, és a jövőben sem fog élni, hanem a *jelen* minden élet egyedüli formája...” **[3]**

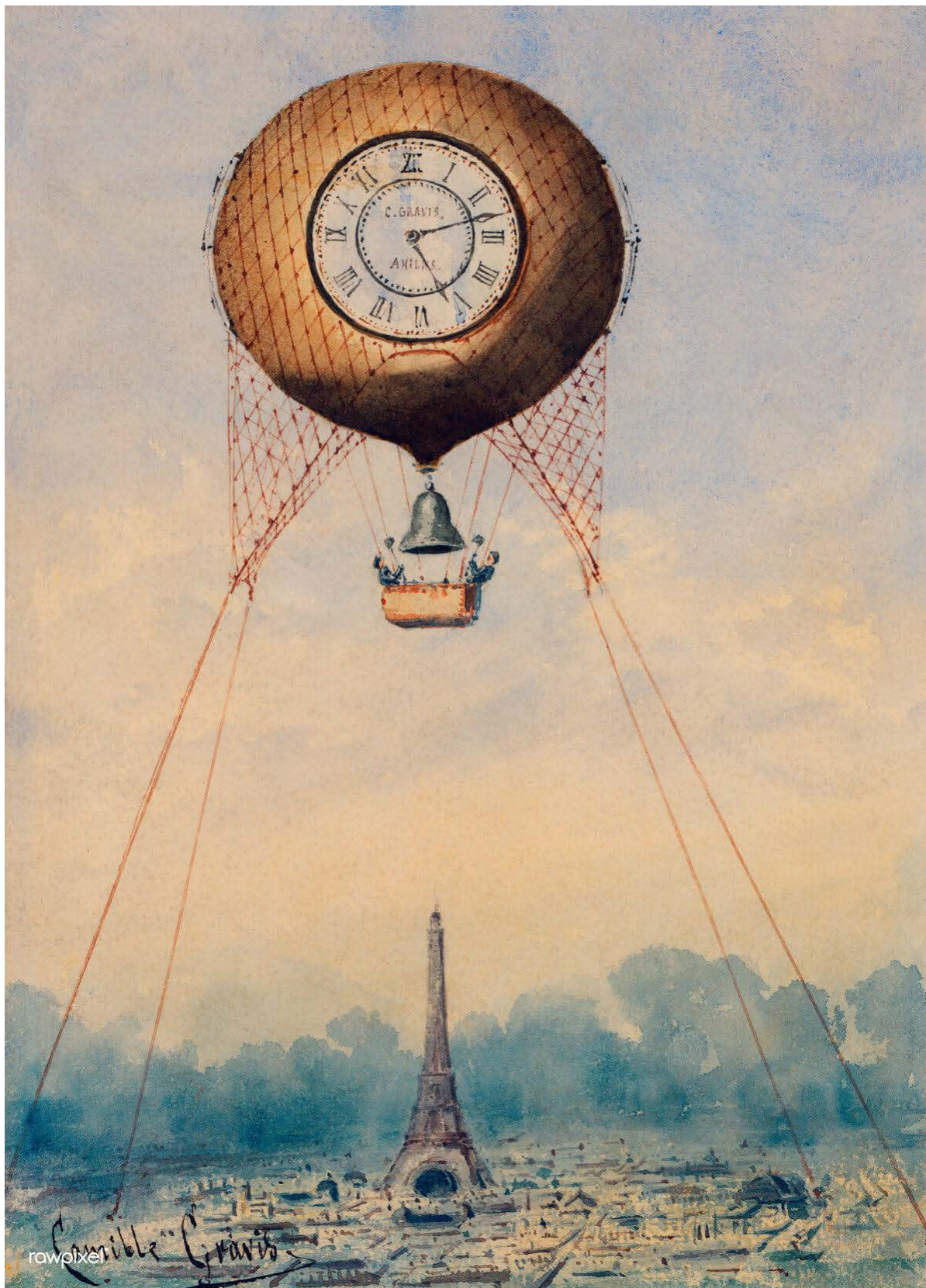
A jelen egyaránt magába foglalja a múltat és a jövőt, kiterjesztés nélküli és meghatározhatatlan, ugyanakkor nem konkrét és semmiképpen sem egzakt, a jelen a létezés egyetlen lehetséges formája. A múlt és a jövő csupán illúzió, alkotóelem, referencia és viszonyítási pont a jelenhez képest. Múlt–jelen–jövő, a végtelen időfolyam szubjektív, kizárólag egyéni nézőpontból meghatározott, illékony kategóriái. Érdekes, hogy Borges az időről gondolkodva nem *időzik* a gondolatnál, hogy milyen relatív, a végtelen időhöz képest teljességgel esetleges halandó kategorizációval próbájuk megragadni a kozmikus idő egyéni távlatát.

saját időtávlat

Az egyén egyáltalán nem elhanyagolható szempontjából az idő létkérdés: „Az igazság az, hogy mindennap meghalunk és mindennap megszületünk. Egyfolytában születünk és haldoklunk. Ezért az idő problémája jobban érint bennünket, mint a többi metafizikai kérdés. Mert a többi absztrakt. Az idő problémája a mi problémánk.” **[4]** Az idő mindenki számára személyes kérdés, és mint ilyen, nemcsak titokzatos, kiismerhetetlen, hanem intim is. A kozmikus távlatok egyéni értelmezést és személyes helyiértékeket kapnak, amelyben az egyén saját időtávlatokat állít fel, hogy valamiképpen meghatározza önmagát. Az önmeghatározás pedig az egyéni kérdések legszemélyesebb változata. A „ki vagyok én?” kérdésre minden válasz magába foglalja az idő dimenzióját. A tér koordinátái még az egyén életén belül is változnak és változhatnak, ám az idő lassú és ugyanakkor szédítően gyors haladása az egyén integritásának elválaszthatatlan része.

A gyerek–serdülő–fiatal felnőtt–felnőtt–idős kategóriák, amelyek segítségével kultúrától nagyrészt függetlenül az embert bizonyos szempontból meg szoktuk határozni, nem elsősorban tudatállapotot, világlátást, hormonális, fizikai, esetleg egzisztenciális tulajdonságot, hanem időtávlatot jelölnek ki az egyéni életúton. Nagyrészt az idő következménye a tudat, a fizikum és az egzisztencia, és bár lehetnek e szabály alól kivételek, fordított sorrend alig képzelhető el: egészséges esetben az újszülött tudata, fizikuma és érzékelése megfelel életkorának, és nem az életkor felel meg a tudatnak, a világlátásnak és a fizikumnak. A megállapítás persze nem vonja kétségbe az egyéni sajátosságokat, csupán arra hívja fel a figyelmet, hogy az olyan

kifejezések, mint „koravén” vagy „gyermeteg”, arról tanúskodnak, hogy az életkorhoz ösztönösen tipikus tudatállapotot kötünk, és ezt várjuk el az egyéntől, és a többség devianciának éli meg a markáns különbözést ettől az elvárástól.

Free Public Domain Illustrations by rawpixel, flickr.com

A kozmikus időbe helyezkedés vagy a kozmikus idő távlatának felmérése az emberek többségétől teljesen idegen. Az ember feladata, hogy önmagát belehelyezze legalább az egyéni idő folyamatába és viszonylag egységes képet alkosson saját magáról. Az egészséges, akinek emlékei vannak. Akinek nincs tudomása saját múltjáról, nincsenek emlékei, annak jelene sincs, nem önálló személyiség. És ha az egyénnek nincs legalább hozzávetőleges elképzelése a jövőről, csupán elüti az időt, terveit, céljait és emberhez méltó jelene sincsen.

Korunk egyik nagy tévedése a kizökent idő kultusza. Az örökké fiatal vagy fiatalos felnőtt, aki nem fogadja el az idő múlását, egy idő után a görcsös tagadás foglyává válik, gyakran inkább nevetség, mint tisztelet a sorsa. A fiatalság hajszolása idővel a haladás gátjává válik és megtagadja a megérés és megértés kegyelmét. Ilyenkor elszáll az egyén felett az idő, holott az idő sodrával kellene együtt haladnia.

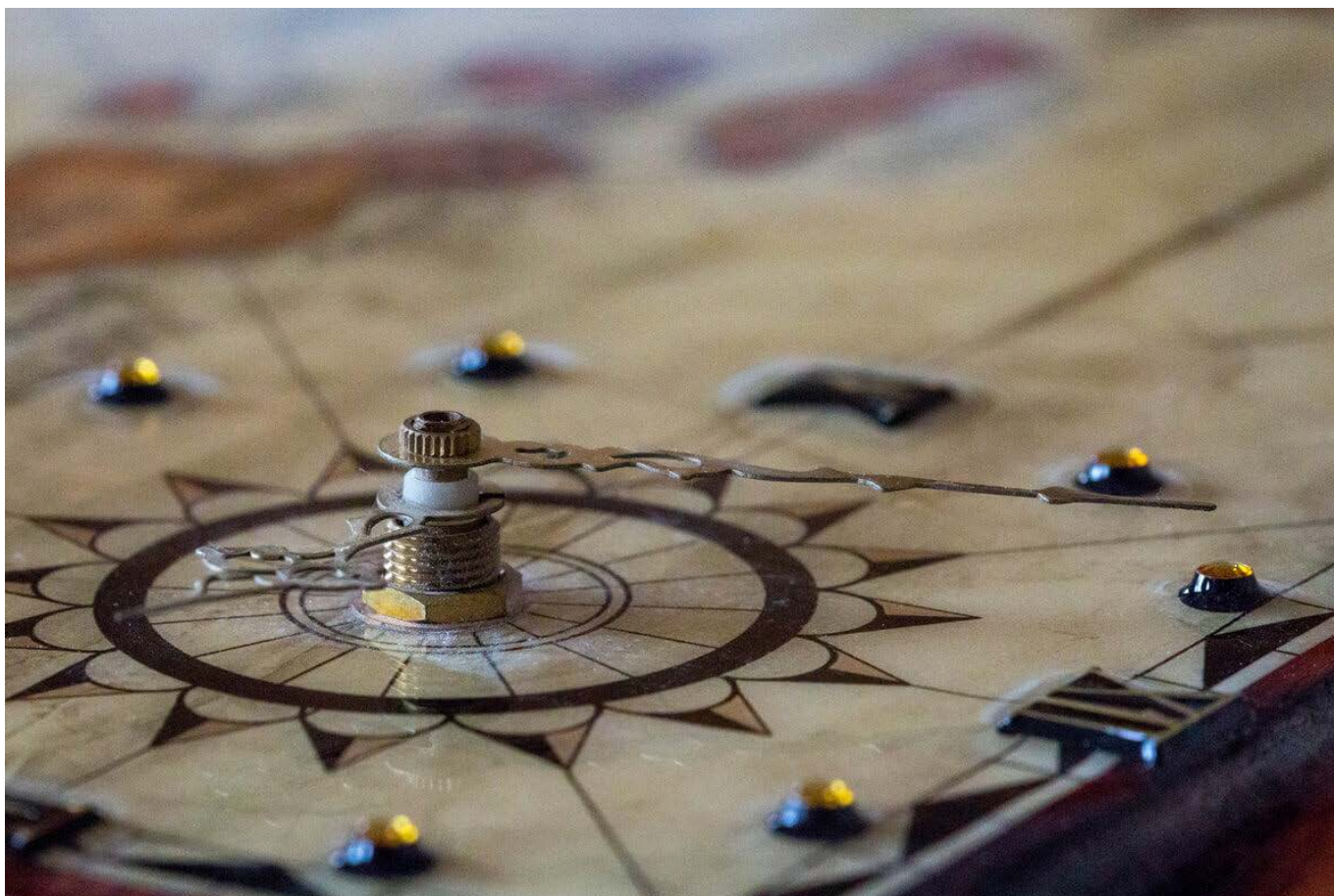
Hérakleitosz híres 91. töredéke szerint az idő olyan, mint a folyóvíz: „Nem lehet kétszer ugyanabba a folyamba lépni”, hiszen a folyóvíz és belelépő is más, mint volt korábban – ahogy Borges is írja *Az idő újabb cáfolatában*. **[5]** Az esszé címe egyébként szójáték: a nem létező, cáfolandó idő cáfolata időről időre változik. A cáfolat múlandó, az idő végtelen (nem) létező.

felfoghatatlan

Az idő és a folyam metaforája szorosán kapcsolódik. A Herakleitosz-töredékbeli folyam mellé beúszik a Sztüx és a Léthe képe. Az aletheia görög szó magyarul igazság, a lethe felejtés, az 'a' fosztóképző. Borges szerint a múlt javarészt elfelejtődik, de mindig marad olyan emlék, amit nem felejtünk, és ez a halhatatlanság. **[6]** A lét partján, a rakodópart alsó kövén üldögélő szemlélődő ugyanúgy a végtelen időfolyam nem elhanyagolható része, mint az előtte lassan elhaladó dinnyehéj. A végtelen idő árjának kiterjedés nélküli, érzékelhetetlen darabja az ember ideje. Az emberi értelem számára ugyanúgy felfoghatatlan az idő végtelensége, mint hogy „a kiterjedés nélküli pontok végtelen száma vonallá összegződhet a térben”. **[7]** A kozmikus időhöz képest jelentéktelen idő emberi

szempontból rendkívüli jelentős lesz, benne – mint fraktálokban a világegyetem – az egész lenyomata csillog. Az emberi idő egyszerre fontos és jelentéktelen, mint maga a metafizikus idő.

„Köztudomású, hogy az ember éntudata az emlékezésen nyugszik, s ha megszűnik ez a képessége, idióta lesz. Ugyanezt feltételezhetjük a világegyetemről is. Ha nincs örökkévalóság, ha nincs érzékeny, rejtett tükör, amely tanúja volna, mi ment végbe a lelkekben, akkor a világtörténelem – s benne életünk története – eltékozolt idő, s ez zavaró lidércként nyomaszt bennünket.” **[8]**

UnknownNet Photography, flickr.com

Emlékeinket szükségképpen szavakba öntjük, s ez újabb nehézségek forrása: „Minden nyelv az egymásutániség elvére épül, nem jó eszköz az örökkévaló, az időtlen kifejezésére.” **[9]** A szépirodalom a maga eszközeivel megoldja a metafizikai paradoxonokat. Ricardo Piglia **[10]** *Az eltűnt város* című regényében a Szigetet, ahol az emlékeket teremtik és őrzik, a Liffey folyó határolja, és a szigeten a nyelv

szabálytalanul, körkörös ciklusokban tör elő. A szigetlakók ösztönösen értik az új nyelvet, de nyomtalanul elfelejtik az előzőt, annak minden emlékével együtt. Előfordul, hogy egy férfi és egy nő szerelmesek egy nyelven, de közömbösek egymás iránt, amikor az új nyelv átveszi idejét. Megjósolhatatlan, hogy egy adott nyelv meddig marad érvényben, hogy visszatér-e a későbbiekben, vagy hogy melyik nyelv váltja az előzőt. A szigetet körbefonó Liffey folyó nevében nem nehéz felfedezni a 'life' (élet) szótövet. Ricardo Piglia regényében a szigetlakók az örökidő, a mitikus idő részei, archetípusok.

A kozmikus időben a halandó ember is a mitikus idő része: „Az idő anyagából vagyok. Az idő folyó, magával ragad, ám én vagyok a folyó; tigris, amely széttép, ám én vagyok az a tigris; tűz, amely elemészt, ám én vagyok az a tűz. A világ, sajnos, valóságos, én, sajnos, Borges vagyok.” **[11]**

hanyatló korokban

A lelkek történése és nem a biologikum létezése alkotja a folyamatot, ami a halhatatlanság számára is megőrzendő emlék. Az egyén sorsa ebből a távlatból esetleges: „Az emberi lét mennyiségi állandósága és változtathatatlansága virágzó korokban bánkódásra vagy bosszankodásra adhat okot; hanyatló korokban ellenben (mint amilyen a miénk) azt a reményt hordozza magában, hogy semmilyen sértés, semmiféle sorscsapás, egyetlen diktátor sem rövidítheti meg életünket.” **[12]**

A kozmikus halhatatlanság és a teljes halandóság, a soha vissza nem térés ideája halandó szempontból ugyan paradoxon, de a végtelen időben eggyé olvad. Az ember számára felfoghatatlan végtelent, ha nem is ellenpontozza, de humanizálja a személyre szabott idő ígérete. Akármennyi idő áll rendelkezésünkre, az a mi személyes és egyben kozmikus időnk:

„Az égzengést távoli fütty szelte át.

– Hallja? – kérdezte a Mester.

– Dörög az ég.

– Nem, engem hívnak, itt az idő – magyarázta a Mester, és felállt az ágyról.” **[13]**

Borges vigasza a halandónak a gyakorlatban, sajnos, nem igazolható, de a művészetben találkozik Mihail Bulgakov Mesterének és Margaritájának beteljesedett sorsával. Nem a korabeli szovjet diktatúra, nem a nélkülözés és nem a megaláztatás okozza a Mester és Margarita halálát, hanem a szerelmeseknek eljött az ideje és átlépnek az öröklétbe. Nacsinák Gergely András is hasonlóképpen elmélkedik Keats *Óda a görög vázához* című költeményéről huszonegyedik századi eklogájában: „Megállhat-e az időben az örök? Érintkezhet-e test és örökkévalóság? Szállást vehet egyik a másikban? Nem arra gondolok, amikor a természetfeletti fogja magát és beleragyog a világba, belehasít, mint a villámfény, hanem arra, hogy túlléphet-e a természet önmagán? Átnőhet-e az, ami tünékeny, valamiképp az öröklétbe? (...) Keats ilyen vázát próbál megcsinálni, saját árnyékát átlépve: szavakból valamit, ami csönd, és időből valamit, ami az időtlenséget zárja magába.” **[14]**

Piglia, Bulgakov, Keats..., a sor nem teljes, voltaképpen még el sem kezdődött, de vége (szerencsére) biztosan nincsen. A felsorolás nem is követ időrendet, ha van is egyáltalán értelme az emberiség homokszemnyi történelmében kronologikus rendet tartani, a művészetben biztosan érvényét veszti a besorolás. Borges a lélek történéseinek halhatatlanságában hisz. A művészet kétségtelenül a lélek történéseinek hiteles lenyomata. Túllép téren és időn, emberi alkotás, mégis túlmutat rajta, örök, mint maga az idő, egylényegű vele.

1. Jorge Luis Borges: 'A halhatatlanság'. Ford.: Tóth Éva. In: Jorge Luis Borges *Válogatott Művei IV. Az ős kastély*. Válogatta: Scholz László. Budapest. Európa Könyvkiadó. 1999. 79. o. ↑
2. Jorge Luis Borges: 'Az idő'. 130. o. ↑
3. Jorge Luis Borges: 'Körkörös idő'. Ford.: Boglár Lajos. In: Jorge Luis Borges *Válogatott Művei II. Az örökkévalóság története*. Válogatta: Scholz László. Budapest. Európa Könyvkiadó. 1999. 183. o. ↑
4. Jorge Luis Borges: 'Az idő'. 131. o. ↑
5. Jorge Luis Borges: 'A idő újabb cáfolata'. 341. o. ↑
6. Jorge Luis Borges: 'A halhatatlanság'. 84. o. ↑
7. Jorge Luis Borges: 'Az idő'. 124. o. ↑

8. Jorge Luis Borges: 'Az örökkévalóság története'. 140. o. ↑
9. Jorge Luis Borges: 'Az idő újabb cáfolata'. 344. o. ↑
10. Ricardo Piglia (1940–2017) argentin író, esszéista, kritikus. Csaknem egy évtizeden keresztül Buenos Aires-i kiadóknál szerkesztőként dolgozott. Tanulmányokat írt Brecht-ről, Lukács Györgyről, Szondiról, Walter Benjaminről, Bahtyin regényelméletéről. 1977-től 1990-ig különböző észak-amerikai egyetemeken vendégtanára (Harvard, Princeton). A kortárs argentin próza klasszikusa. Első nemzetközi sikerét a *Respiración artificial* (Mesterséges légzés) című, 1980-ban megjelent regényével aratta. Főbb művei: *La ciudad ausente* (Az eltűnt város; 1992), *Plata quemada* (Égő pénz; 1997) és a több irodalmi díjat nyert *Blanco nocturno* (Éjjeli vadászat; 2010). Műveit számos nyelvre lefordították. ↑
11. Jorge Luis Borges: 'Az idő újabb cáfolata'. 357. o. ↑
12. Jorge Luis Borges: 'Körkörös idő'. 184. o. ↑
13. Mihail Bulgakov: *A Mester és Margarita*. Ford.: Szöllősy Klára. Budapest. Európa Könyvkiadó. 1971. p. 453. ↑
14. Nacsinák Gergely András: *Óda Árkádiához – avagy a lélekkeresők*. Budapest. Liget, 2018. 20. o. ↑

felső kép | Carlos Henrique, flickr.com

Somfai Anna

SAJÁT IDŐSZÁMÍTÁS

[IDŐSZÁMÍTÁSUNK SZERINT]

2018-11-07 | IDŐSZÁMÍTÁSUNK SZERINT, PRÓZA

Kezdetben volt a spaletta, zöldre mázolva, a festék néhol lepattogzott, rései megszűrték a reggeli fényt, csíkokat festettek a falra, és ismétlődő pöttyöket, a pöttyök vándoroltak, néha elnyúltak, máskor zsugorodtak, összeolvadtak, magukban

hordozva mindazt, amit szerettem volna megkérdezni, de nem tudtam, hogyan, aminek szerettem volna megtalálni a nyitját, mint a spalettának, ami elzárta előlem este a kinti sötétséget.

olyankor varázslat véd

Kezdetben volt az oroszlanos lábú asztal, lábai fényesre csiszolt karmokban végződtek, fölöttük faragott őserdei lián levelei, még feljebb a négy oroszlán, titkok tudói, őrzik a csillogó kúpot közepén, úgy veszik körül, mint valami szentélyt, csak négykézláb lehet megközelíteni, a legnehezebb bedugni a kezem, olyankor varázslat véd, nem tudják, hol vagyok, később rájövök, igazából én sem tudom, hol vagyok, sem akkor, sem később.

Kezdetben volt a kisajtó, ami nem ajtó volt, hanem gyalogkapu, rácsai zöldre festve, kopott vaskilincsét nem érem fel, de már tudom, csak akkor nyílik, ha valaki érkezik, mondjuk a postás, aki képeslapot hoz vagy levelet, szarvasos bélyeggel, ülök a kisajtónál, dugdosom az ujjam a rácsok közé, ebédre terítenek, ez azt jelenti, hogy nemsokára megjössz, kinyitod majd a kaput, és a magasba emelsz.

Kezdetben volt a dzsip, ami az erdészeti udvarán állt, a kerítéstől éppen rá lehetett látni, a dzsiphez sofőr is tartozott, Jóska bácsi, mindig örült, ha magaddal vittél, ha nekem ilyen autóm volna, mindennap használnám, nem értettem, te miért csak ritkán, miért ülsz naphosszat az irodában, ahelyett, hogy az erdőt járnád, pedig én nem bántam, ha megálltunk a farakásoknál, a végén úgyis számócsát keresünk majd, amit aztán a kalapodba gyűjtve hazahozunk.

Bene Géza: Reggel, hung-art.hu

Kezdetben volt a róka, a görbői hegyen lakott, Görbő az Óperencián is túl van, meg az Üveghegyen is, ide mégis közel, a verandáról pont ellátni odáig, látni a kékes hegyet a messzeségben, pedig a környéken mindenütt csak dombok, kivéve a hegyet, ahol a róka él, akit, ha kimeresztem a szemem, egészen jól látok, integet nekem a messzeségből, onnan, ahová csak hetedhét országon át vezet az út.

Kezdetben volt a hátsó udvar, a tyúkokkal, ahová néha követtelek, pedig tudtam, hogy a madarak hideg szeme a kezemet pásztázza, és ha meglátják a pirospaprikával megszórt zsíros kenyeret, hatalmas, sárga szárnyukat csapkodva körém sereglenek, éles csőrükkel felém kapkodnak, míg fel nem sértik az ujjbegyem, és ki nem tépik a kezemből a kenyeret, ami most a zsíros-paprikás felével lefelé hever a porban, a szárnyas szörnyetegek köré sereglenek, egymásnak esnek érte, állok az udvar közepén, sírok, véres az ujjam, körülöttem mindenhol rikoltozás és felcsattanó nevetés.

Kezdetben voltak a meztelencsigák, a meztelencsigák sokan voltak, és éjszaka bújtak elő, hogy reggelre csak titokzatos, szivárványosan csillogó nyomaikat hagyják a cementjárdán, kibogozhatatlan úthálózatuk keresztül-kasul szelte a kertet, éjszaka óriási, elemes zseblámpával világítottunk az ezüstfenyő földet seprő ágai alá, kis vödörben hozhattam a sót, amit rájuk szórtál, valahová a sötétbe, láthatatlan ellenségeinkre, de sem a látható ellenségekről, sem a háborúról, amit túlélteél, nem beszéltél.

ilyenkor nem figyelsz rám

Kezdetben volt a borotva, a borotvapamac, meg a borotválkozóhab, amit a pamaccsal az arcodra kentél, úgy, hogy tiszta fehér lettél a hajad tövéig, és a bajuszod egyenes

vonalaig, hogy aztán szabályos csíkokban lehúzzad, és ezekben a csíkokban megváltozzon a bőrod, csupasz legyen, vörös és illatos, ilyenkor nem figyelsz rám, nem felelsz, nehogy felsértsd magad, és piros kis vágásokat ejts a későbbi simaságon, de pont ez a lényeg, hogy ilyenkor nem tudsz visszaneézni, és zavartalanul magamba véshetem az arcod titkos vonásait.

Kezdetben volt a cserépkályha, sárga csempékkel, reggel hideg, este forró, az ajtaján a lyukakon át látni a vörös és a sárga egymásba olvadó árnyalatait, a piszkavashoz nem szabad nyúlnom, pedig az a legérdekesebb, hiszen látom, ahogyan te is a tüzet piszkálsz, uralod a forróságot és a szépséget, amit a kályhába zárva tartasz, én is

uralni akarom, a magamévá tenni, végre megszerzem, te lehajolsz, hogy visszavedd, de nagyot kiáltasz, a kerek támlájú karosszékhez támogatnak, hasadra szorítod a kezed, nem tudom, mi az az epehólyag, két hétig nem látalak utána.

Kezdetben volt a kalap, amibe madártollat tűztél, és aminek zöld bélésén belül körülhúzhattam az ujjamat, összegyűjtve a fehér korpaszemcséket, a kalap helye a fogason volt, a barna kötött kardigánod felett, akkor is ott lógott, amikor már nem jöttél érte, mégis megjelentél, amikor a délutáni napfény besütött az előszobába, és akár valami glóriát, felvillantotta a kalap körül táncoló porszemeket.

Bene Géza: Csendélet vörös teáskannával, hung-art.hu

Kezdetben volt a katáng, a katáng a járda mellett nőtt, erős szárát alig lehetett eltépni, nem is volt érdemes, vázában úgyis elhervadt, jegyezd meg a nevét, mondtad, vajon nyílik-e még a kisbolt felé a katáng?, huszonöt éve nem jártam arra, mégis emlékszem a másik útszéli növényre, ha a szárát kettétörtem, piros nedve a kezemre csurgott, úgy hívták, vérehulló fecskefű.

felső kép | Bene Géza: Fák és fények, hung-art.hu

Szirmai Panni

A NOSZTALGIA IDŐSZÁMÍTÁSA

[IDŐSZÁMÍTÁSUNK SZERINT]

2018-11-08 | **ESSZÉ, IDŐSZÁMÍTÁSUNK SZERINT**

Ha meghallom a galambok burukkolását, elfog a nosztalgia. A balatonkenesei nyaraló előtt hatalmas, talán platánfák álltak. Amikor nyaranta, hosszú autózás után végre odaértünk, a szüleim nyitották a kaput, és meghallottam a magas fákon bűgő galambokat, tudtam, hogy megérkeztünk. Máshol is vannak galambok, de engem erre a helyre emlékeztet a hangjuk.

A gyerekkori élményekből könnyen lesz nosztalgia, de a fiatalok kevésbé nosztalgiáznak, mert éppen *átélik*, amire emlékezni fognak. „Majd az unokáknak is elmeséljük” – ezt inkább az idősebbek mondják. Valójában nem tudjuk irányítani, hogy mi válik nosztalgikus élménnyé, az agyunk választja ki az emléket, s az rögzül. Sokszor jelentéktelennek tűnő részletek, hangok, szagok váltják ki nosztalgiánkat **[1]** – olykor nem is kellemes érzések. A pemetefű cukorka szagától például émelygek, s tudom, azért, mert évekig jártam matek korrepetálásra egy nénihez, aki a levegőtlen cselédszobában tanított, és ezt a cukorkát szopogatta. A szag betöltötte a szűk helyiséget, én meg reménytelen küzdelmet folytattam az ásítással.

megédesíti

Különös, hogy ha kellemetlen emlék idézi meg egy-egy életszakaszunkat, a kiváltott érzés az ismerőség élményétől – nosztalgikusan – megváltozhat: az otthonosság jóvá varázsol **[2]**. A nosztalgia szó eredetileg a honvágyhoz kapcsolódott, az otthontól időben és térben eltávolodó fájdalomra utalt, aki hazatérve sem találja meg ugyanazt, amit elhagyott **[3]**. Vágyakozik arra, amit nem élhet át újra – s amire nem is emlékszik hitelesen, hiszen az eltelt idő önmagában is átértékel. A nosztalgia megédesíti az emlékezést, a múlt állandóságával kecsegtet a folyton változó jelenben. Más időszámítással jár: sokan a tavalyi eseményekre is merengő nosztalgiával gondolnak, mások évtizedeket repülnek vissza az időben – és nem is akarnak megtérni a jelenbe.

Idős embereknél gyakran leszűkül a memória néhány időszakra: a gyerekkor vagy a fiatal felnőttkor élményei elhomályosítják a közelmúlt eseményeit. Mintha a gyerekkorban izgalmasabb, szebb, emlékezetesebb dolgok történtek volna. Valójában az rögzül jobban, amit először csinálunk vagy élünk át, a sokszor ismételt tevékenység unalomba fulladhat.

Patrick Marioné, flickr.com

Nagymamám nyolcvanéves kora után kezdte írni az emlékiratait. A gyerekkorral és a családtörténettel könnyedén megbirkózott – szívesen nosztalgizált. A több változatban idézgetett anekdotákkal rögzítette is a történetet. Aztán ahogy közeledett a jelenhez, egyre több kétsége támadt: hogyan emlékezzek erre? Mit írjak le? – kérdezte tőlünk –, amit akkor gondoltam, vagy amit most? A személyes emlékezettől nem várható történelmi hitelesség, az évek során teljesen átalakul az emlékező látásmódja, és az aktuális szemlélethez igazodva valamelyest torzulnak az emlékek.

emlékfoszlányok

Az emlékiratok szinte mindig a megszépítés igényével készülnek, az utókorra idealizált változat marad. A nosztalgia ilyenkor afféle kegyes hazugság: a szereplők és a körülmények is előnyösebb fényben tűnnek fel a valódinál. De mi (volt) a valóság? Mindenki másképp emlékszik: elég egy valamikori családi ebédre vagy évtizedekkel korábbi nyaralásra gondolni: a megidézők néha még abban sem tudnak megegyezni, hogy ki volt ott és mi volt a helyszín. A valóban megtörtént esemény körülményeit már nem idézhetjük fel minden kétséget kizáróan, de a különböző emlékfoszlányok mégiscsak összeérnek, és megőrizhetik a lehetségest.

Családon belül olykor kemény ellentéteket szít egy-egy történetváltozat – az emlékek meghamisításának érezzük, ha a rokonság másképp idézi fel az eseményt. Így épül a családi legendárium, ahol minden szereplő a saját verziójában meséli tovább a történetet. Míg végül nem marad az eseményt megélő tanú, s ami tovább öröklődik, meglehet, igencsak eltér a valóságtól. Amit nem élünk át, arra csak a felmenőink emlékei alapján „emlékezhetünk”.

A nosztalgia nem az újraélés lehetősége, inkább az évek alatt tökéletesített filmjelenet sokadik lejátszása miatt vonzó. A kedvenc rész újranézése az otthonosság élményét kínálja. Nem érhet kellemetlen meglepetés. A folyamatos múlt a jelenben új időszámítást teremt.

1. A nosztalgiakutatás alapvető hivatkozása Proust madeleine-je, de nemcsak a sütemény illata, a kellemetlen szagok is felidézhetnek erős emlékeket. Egy-egy étel szaga kitörölhetetlenül kapcsolódik a gyerekkori traumához, amikor meg kellett enni... Általában felnőtt korig elkísér az ebből eredő undor. ↑

2. Pintér Judit Nóra: *A nem-múló jelen: Trauma és nosztalgia*, L'Harmattan, Budapest, 2014. ↑
3. Johannes Hofer svéd orvostanhallgató a külföldön szolgáló katonák „halálos honvágyát” említi disszertációjában, 1688-ban. Forrás: Pintér Judit Nóra i. m. ↑

felső kép | Kicki Zeilon, flickr.com

Ács József

A TÖRTÉNELEM VÁGÓASZTALÁN

HANDI PÉTER HÁTORSZÁG CÍMŰ NOVELLÁSKÖTETÉHEZ

2018-11-15 | ESSZÉ

Ha találnánk kellően erős és hosszú kötőtűt, majd Budapestről egy határozott mozdulattal keresztüldöfnénk vele a földgolyót, tehát előbb a földkérget, aztán a földköpenyt, majd az izzó magot, a hegye mindeme rétegeken fordított sorrendben is áthaladva túloldalt Új-Zélandtól keletre törné át a Csendes-óceán fenekét.

ahol sosem jártam

Ilyen kötőtű persze nincs, ám képzeletbeli tárgyként is alkalmasan mutatja, hogy a glóbuszon aránylag kevés pont esik messzebb Budapeستől, mint Ausztrália – ahol sosem jártam. Az ottani életről kizárólag hallomásokból szerzett értesülésekkel rendelkezem. E beszámolók többnyire azt taglalták, a hasonlóságok ellenére mennyire más mederben, s másként csordogál ott az élet. Ám legyenek e beszámolók bármily érzékletesek, Ausztrália átélésében nem támaszkodhatom másra, csupán a képzeletemre.

Az 1957-ben húszéves Handi Péter nem a föld vasmagján keresztül, hanem több mint másfélszer hosszabb úton, bolygónk óceán borította felszínén hánykolódva jutott el a távoli kontinensre. Egy amerikai csapatszállító hajó fedélzetén ténylegesen megtette az utat, én csak erről írt, szerfelett érzékletes elbeszélését olvashatom. Magam, mivel gyerekként közvetlen környezetemben is egy életre elegendő felfedezni- és megértenivalót találtam, soha nem vágytam rá, hogy világutazó legyek, és személyes tapasztalatokat szerezzek mondjuk az afrikai szavannák vagy a brazil őserdő élővilágáról, és ilyesmire környezetem se bátorított. Mit mondhat nekem akkor ez a hol magyar, hol ausztrál földön játszódó, hol önéletrajzi, hol fikciós novellákból egybeszerkesztett kötet?

Költői kérdésnek ez persze átlátszó, elvégre mint Handi Péter írásainak ismerője és kedvelője nagyon is tudtam, mire számíthatok – a **Hátország** című kötettől, melynek némelyik írásával már korábban is találkoztam, most mégis többet és mást kaptam, mint vártam.

A kötet Carter filmrendező és Jolantha, a színésznő jelenetével indul. Megszakad a forgatás. Újra kell venni a jelenetet. A rendező türelmetlen, a holtidő sok pénzbe kerül, a művésznő fáradt, s tulajdonképpen magam sem tudom, miért követem vitájukat, miért olvasom szemrehányásaikat, miért állítom magam elé fáradságosan a sminkes figuráját – miért is érdekes ez az egész. A helyzeten egy Csekő Hugó nevű zseniális magyar forgatókönyvíró, majd a jégcsákányos merénylő által Mexikóban kivégzett Trockij alakjának felbukkanása sem segít. Megnézem még egyszer: az írás címe *Nádor utca*. Tanácstalanná válok.

Csillag után dőlt szövegrész kezdődik. A szerző a jelenetet maga is *szánalmasan félszeg és tétova próbálkozásnak* nevezi, mely csak bevezető egy *elmondhatatlanul szomorú* gyermekkori élmény *elbeszéléséhez*. Bár a szerző itt ellentmondást fedez fel saját tervében, én érteni vélem: maga a szomorúság elmondhatatlan, ám a történet természetesen elbeszélhető. *A narráció és a nyelvtani szabályok figyelembevételével, teszi hozzá a szerző. 1944 szeptemberében apámat behívták – immár negyedszer – munkaszolgálatra...*

lélegzetvisszafojtva

A technika alapján persze ismerős: különböző vonatkozásokat, idősíkokat és beszédmódokat csúsztatunk egymás mellé, hogy találkozási felületükön valami felsisteregjen: hátha az önmagukban teljesnek tűnő, zárt világok átértelmezik és új fénybe állítják egymást. Az irodalmi montázs gyakran használ ilyen célra vendégszövegeket. A technika szép példája Tandori *Mottók egymás elé* című verse, ahol Kosztolányi *Csáth Gézának* című versének szakaszai közé egy elsősegélynyújtó kiskaté passzusait illeszti. Ismerjük a folyvást az elbeszélés nehézségeit taglaló elbeszéléseket, ezek divatját és modoros fordulatait. Eszünkbe juthatnak Hamvas *Karneváljának* dőlt betűs fejezetkezdő kommentárjai is. Az itt beszúrt szöveg azonban nem illik ehhez a távolságtartó, sőt távolságképző játékhoz, mégpedig közvetlensége miatt: önéletrajzi írást olvasunk. Az elhurcolástól tartó család, azaz a gyerek, édesanyja és nagynénje a gettóba vonulás helyett bezárkóznak egy Nádor utcai lakásba, s onnantól azon igyekeznek, ne tűnjön fel a jelenlétük. Természetesen senkinek sem nyitnak ajtót. Még a munkaszolgálatból

megszökött, az ajtón kopogtató, tanácstalanul álldogáló, majd a lépcsőházban csalódottan leballagó apának sem. Az ablakról résén lélegzetvisszafojtva kilesnek: akkor látják utoljára.

A szomorúság közvetlenül ugyan nem beszélhető el, ám a legszárazabb, tényszerű történetmondáson is átsugározhat, sőt, épp onnan képes ránk törni a legvadabbul.

Alighanem ez a gyermekként átélt, semmilyen magyarázattal és okoskodással fel nem oldható és meg nem oldható drámai helyzet indította Handi Pétert arra, hogy később irodalmi eszközökkel közelítsen az emberi sorsok ellentmondásaihoz.

Hogyan lehet az önsajnálat és az önvád kettős görcsének szorításában elkerülni az érzelgősséget? Például hogy figyelmünket *a nyelvtani szabályok és a helyes mondatalkotás remélhető figyelembevételére* fordítsuk. Mégis többről van szó, mint valaminek a legalkalmasabb elbeszéléséről, ami pusztán irodalmi, stilisztikai kérdés. Hogyan lehet feldolgozni egy ilyen tapasztalatot – nemcsak irodalmi, de lélektani értelemben is?

A fikciós szál most már láthatóan az önéletrajzi történet távolítóan irodalmi feldolgozásaként folytatódik. A montázstechnika megmarad, az önéletrajzi betétek maguk is montázsok: tényszerűen megragadható apró részletek, adalékok, például

fényképleírások és dokumentumok keverednek kiragadott emlékképekkel. Az egyik jelenetben közlekedési rendőr fenyegeti szabálysértés miatt pénzbüntetéssel az apát, mire a gyerek elsírja magát, a rendőr megenyhül, elengedi a bírságot. Az apa a fiú ösztönös reakcióját, mint ravasz trükköt dicséri. A büntetést a sírás miatt úszták meg. Tehát a gyerek mentette meg az apját. Ez a hősiesség: *sírni kell, és azzal minden jó lesz*. Ugyanaz a fiú a Nádor utcában viszont egyáltalán nem viselkedett ösztönösen. Nem sírt, nem adott hangot, nem nyitott ajtót. Ott az a visszafojtott sírás volt a hősiesség? Vagy épp ellenkezőleg, gyávaság volt hangtalanul figyelni az ajtó innenső oldalán? Lehet, hogy a passzív ítéletvégrehajtó szerepét játszotta saját apja elveszejtésében? Szorongató gondolatok. Ami megesett, az megesett. Visszapörgetni, újrajátszani csak a képzelet tudja. A legfontosabb kérdés innentől az, miként élünk egy eltávolíthatatlanul belénk tokosodott, feloldhatatlan dilemmával. Ha az önvád nyomása az erősebb, könyörtelen gyilkosként tekintünk magunkra, ha az önsajnáláté, a körülmények ártatlan áldozataként. Van-e harmadik út?

kínzóan kétértelmű

Az emberek, mint a pénzbüntetést megúszó, majd a „trükkön” diadalmasan örvendező apa is, többnyire a kéznél lévő eszközökhöz nyúlnak: elhazudják, átírják, átszínezik, kiforgatják a múlt

eseményeit, hogy a kínzóan kétértelműt valamiképpen végre egyértelművé tegyék. *Anyám néha elsőhajtotta magát: „Lehet, hogy apád talált magának valakit valahol, és megfélekezett rólunk...” Legyintett ilyenkor, és egyfajta fintor-mosoly hagyta el arcát, amiben benne volt a gondolat torzsága. A lehetetlensége. A komolytalan feltételezés azonban azt is mutatja, hogy özvegységében ő is ki-kinyúlt valamilyen negatívum felé, hátha kezébe akad egy vélt helyzet, ami megmagyarázná és bizonyos fokig érzéstelenítené a valóságot.*

Kérdés, mikor épp elárasztanak minket az érzelmeink, mélybe húznak kényszeresen kavargó gondolataink, élhetünk-e mégis úgy, hogy a mentőövül kínálkozó olcsó közhelyektől, az önfelmentő vagy kizárólag magunkat vádló hamis magyarázatoktól elfordulva makacsul hűek maradunk az igazsághoz – szerényebben szólva igazságra törekvésünkhöz? Ennek a magatartásnak egyik legszebb példája talán Levendel Lászlónak a munkaszolgálatos lét mélységeit feltáró **A túlélő** című önéletrajzi írása.

Ugyanennek a kornak a dokumentuma a *Hátország* kötetnyitó írását lezáró utolsó tárgyi emlék: az apa Németországba hurcoláskor valamiként postára juttatott 1944 decemberi levelezőlapjának pár mondatos rövid búcsúszövege, melyet a lap aljáig tartó üresség folytat.

A sűrű szövetű önéletrajzi elbeszéléssel filmszerűen összevágott fikciós írás sokkal kevesebbet mutat, és azt is áttételesen. A színésznő, akinek a Nádor utcai jelenetet kellene eljátszania, képtelen visszafojtani a zokogását, mert a helyzet saját gyermektelenségének, a gyermekvállalás hajdani elutasításának fájdalmát idézi fel benne olyan hével, hogy emiatt végül az egész film meghiúsul.

copf módjára összefonva

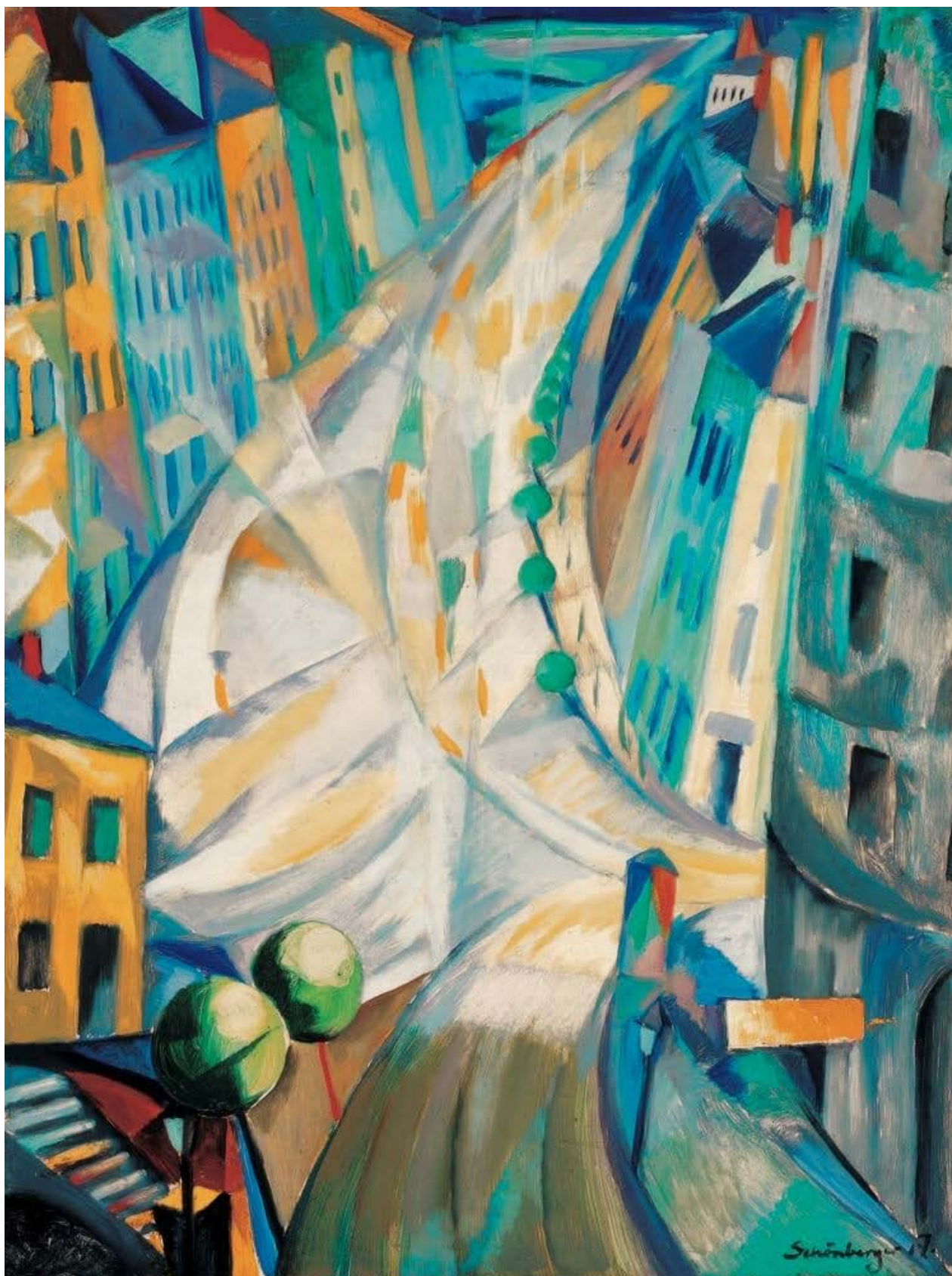
A forgatás históriája nem kerettörténet, mert egyrészt nincs közvetlen kapcsolat a két elbeszélés tere között, nincsenek például

közös szereplők, másrészt az írás a filmes jelenettel kezdődik és egy önéletrajzi szöveggel végződik. Ha valamelyik írás kerettörténetként venné körbe a másikat, ezáltal a mű logikáján belül elsődlegessé, „voltaképpen” történetté, uralkodó valósággá emelkedne. Itt azonban két szál copf módjára összefonva fut: hol az egyik kerül felülre, hol a másik. Mi szükség van erre azon kívül, hogy megmutatja ugyanannak az élménynek az önéletrajzi és fikciós feldolgozása közötti különbséget?

Az író és a színész szerepe is kettős. Az önéletrajzot papírra vető szerző a történetnek nemcsak írója, de szereplője is. A színész olvasója is a szövegnek, de előadóművészként létrehozója is a szövegből kiinduló másik műalkotásnak: szereplővé kellene lennie. A feltörő érzelmek túlereje mindkét esetben megghiúsíthatja az alkotás létrejöttét. A fiktív történet mindjárt azt is bemutatja, mit jelent másnak a saját pontosan megírt történetünk: az olvasó a maga érzelmeit, élményeit, emlékeit, *hátszágát* mozgósítja és helyettesíti be a leírtakba – és *azt* érti meg. A műalkotás természetesen alkalmas saját élményeink újbóli átélésére, átgondolására, átértelmezésére *is*, ám ennél jóval több. A *jóval több* viszont csak a figyelmes olvasó előtt tárul fel.

Erről is szól a *Hátszág*. Hogy bárhová megyünk, magunkkal visszük a múltunkat, mint a *Félteke* kivándorló házaspárja a túlélés zálogát jelentő zománcozott zsírosbödönt. Magunkkal visszük egyrészt vonatkoztatási rendszerként, másrészt értelmezési készletként. Visszük egész világunkat, ahol nagyjából már megtanultuk elrendezni a dolgokat, s ahová most az újat, az egészen mást próbáljuk beilleszteni. Visszük magunkkal az élményeket, melyek analógiájára, és a fogalmakat, melyek segítségével tájékozódni próbálunk az idegen világban. Az új világ épp idegenségénél fogva egészen másként lát, s ezzel mássá is tesz bennünket. Új készségeket kell elsajátítanunk. A mélyben mégis magunkban hordjuk apánk, anyánk, nagyapánk máshová illő mondatait, gesztusait, életszemléletét. Az emigráns élete maga is kényszerűen összeillesztett elemek montázsa a történelem vágóasztalán. *Gyakorlatok a fogódzó nélküli korláton* – idézhetjük Handi Péter verseskötete címét. Ha nincs fogódzónk, akkor szembesülünk igazán létezésünk alapkérdéseivel. Másrészt *az idő akkor válik történelemmé, amikor visszatekintünk rá. Az utazó* című novellában a

szerző nagyapja, az üveges-kellékekkel házaló H. József egy vasárnap gyalog felviszi unokáját a Svábhegyre, hogy a távolból visszatekintve a zálogházban potom áron vásárolt látcső segítségével olvassák le az időt a Keleti pályaudvar órájáról.

Az idősödő Handi Péter a glóbusz túlfelén kétszeres nehézséggel szembesül: a háta mögött hagyott világ, ahová gondolatai vissza-visszajárnak, nemcsak térben, időben is igen messze van. Erről tanúskodik az *Észak* című novella, mely egymásra kopírozza a megmaradt rokonokat kereső édesanya és gyerek 1945 február elején, a csikorgó hidegben gyalogszerrel megtett útját Csillaghegyről Pestre és az ausztrál sivatag forróságába vezető – szintén kétszemélyes – autós kirándulást. Az embert gyerekkora és szülőföldje annyira meghatározza, hogy csak *valamilyen túlélési forma érdekében engedi maga mellé telepedni az „ügyeletes” valóságot*, morfondíroznak az utazók. A mindent megalapozó, s így állandóan jelen lévő múlt, a korai szürkületbe torkolló pesti kirándulás a legkevésbé sem nosztalgikus: leszakadt bérház-homlokzatok, állati tetemek és szögletes formában felhalmozott, keményre fagyott emberhullák közt vezet, míg az oázis felé tartó autó úrhajóként suhan az ember nélküli egzotikus tájon. Az ausztrál túra ezúttal kerettörténetként viselkedik, s a végtelenen ellentétes világok megértéséhez közös alapot kereső szerző végül visszahátrál az emberlét ősidejébe: a városi fények és szennyező füstök híján pazar látványt nyújtó, csillagokkal teli égbolt alá.

Ilyen volt valaha a Föld.

kép | Schönberger Armand festményei

Handi Péter

EGY CSIPKEGALLÉR

2018-11-04 | VERS

Állt az ajtó előtt,
nyakörvként, fehérségében
szétterülve
a ruhán, de hát
a ruha csak háttér,

szövetdíszlet, szolgálatot teljesítő tálca.

A lényeg nem én vagyok,
célom a gallér felmutatása.

Beengedjem-e ezt a csipkekört, az ovális
lyukacsok finom szegélyű sűrűjét, amint
a holdkaréj ellentétes félkörében összeáll
egy korszakká, a retro-vonatról lemaradt
polgár-bál, menyegző, varrószoza-kellék,
lányos jóviselet, félkeményre vasalt fehér emlék
– kinek kell ez?

De a csipkegallér makacsul ott áll,
belépni készül életembe,
mint aki visszatér,
és arra kér,
tegyem egy kipárnázott fiókba,
préselt levendula,
gyűszű és horgolótű társaságába.

kép | [wikimedia.com](https://commons.wikimedia.org/)

Somfai Anna

LEVÉL JAKE-NEK

2018-11-22 | **VERS**

Ezt a verset Jake-nek írom,
Jake-nek, aki Amerikában élt,
húsz évvel ezelőtt,
az egyetemi kávézóban,
délben a sarokban üldögélt,
hogyan vagy Jake,
élsz-e még, öreg barát,

jössz-e még rózsaszín zakóban,
fekete napszemüvegben,
mogorván hallgatva,
vagy előveszed a gitárodát ma is,
és míg pengeted, karcosan
dünnyögöd hozzá a blues-t,
hatodik éve már, Jake,
hogyan hazaköltöttünk ide,
az országba, aminek a nevét
te és sok honfitársad csak Hungry-nak érti,
azt jelenti, éhes, de persze rosszul
hallottad, nem az egész ország éhes,
nekem például van mit ennem,
de a magadfajta öreg csavargókra
rossz idők járnak, nem elég,
hogyan kevés a plusz egy kávé meg
szendvics – bár remélem,
te még mindig ingyen fogyasztod
a frissen sült, krémsajtós
amerikai lyukas zsemlét, a bégelt,
a kávézóban, ami a nevedet viseli,
és melynek élő arca, logója voltál –
szóval, képzeld, még a hátizsáknyi
holmijukat is elvehetik, a fényképeiket,
a hangszerüket is, ha van nekik,
vajon miféle szavakat eresztenél meg,
ha mindezt hallanád, talán azt gondolnád,
átvertelek, és mégiscsak hungry ország ez,
és mind szegények vagyunk,
már nem a vagyonunkat érve,
hanem a te és zenéd fogalmai szerint,
akárhonnan vagy most Jake,

ne feledkezz meg rólunk,
hangold be a gitárodát,
és énekeld el helyettünk is
a szegény csavargó dalát,
emeld meg a hangodat,
hogy bekapjon a nyugati szél, hogy
magukkal sodorják a mélytengeri
áramlatok, hogy felforrósodjon
tőle a légkör, és még az
Óperenciás tengeren túlról
is elhátalsszon ide, hozzánk.

kép | shutterstock.com

Jónás Tamás

ALTATÓ

2018-11-25 | **VERS**

A színek éjjel összebarátkoznak.
Paplan alatt a sötét testmeleg.
A fáradtság a szemekben fészket rak.
Az ágy lábánál tollpihe remeg.

A falakban, mint hangyaút a földben,
vonulnak a drótok, éhes elektronok.
Az üres tükör tanútlán örömmel
fest holdat, bolygót, ami veled forog.

Aprópénzek hullanak a kertbe.
Hangjuk csengő postásbiciklikén.
Már úton van, de reggelig még nem jön
a bundás fény, vakító semmiben.

kép | shutterstock.com

Kállay Kotász Zoltán

A GYÜRŰ

2018-11-11 | NOVELLA

– Zoltán! Hol járt a múlt héten?

Válaszra nyílik a száj, hang is szökne tán belőle...

– Ne mondja! Nem érdekel! Tartsa meg magának, hogy mit érzett fontosabbnak nálam!

A kisasszony beiharzik, vakolatpotyogtató nyomatékkal csattan az ajtó mögötte. Aztán tárul is nyomban, előbukkan a fej, fekete kovácsoltvas korlát fölött levillámlik a tekintet.

– És ne gondolja, hogy csak úgy visszakönyörögheti magát!

„Térden állva!”, szüremlik bentről, a lakásból egy másik hang. Eleonóra kisasszony hangja. „Ha nem térdel le, ne is állj szóba vele!”

– Nem is! Térd és könyörgés! – Róza előrehajol, korláthoz préselődik a gyomra. – Térdeljen le!

Horváth néni és Meszéna bácsi csoszognak elő, letelepednek a muskátlis és büdöskés virágládáik mellé. A hokedlik odagyökeredztek a gangra, évtizedek koptatta, ráncos udvarbútorok. Behurcolászni a lakásba?! Akár télen is előkukucskálhat pár percre a nap, folyamatos a szolgálat, jöhetnek és rájuk huppanhatnak a fényfürdőre vágyó, öreg csontok!

Ám valahol máshol is tárva egy ajtó... Rádióhang szüremlik. „Híreket mondunk. A keleti fronton a magyar és német csapatok lendületes támadással...”

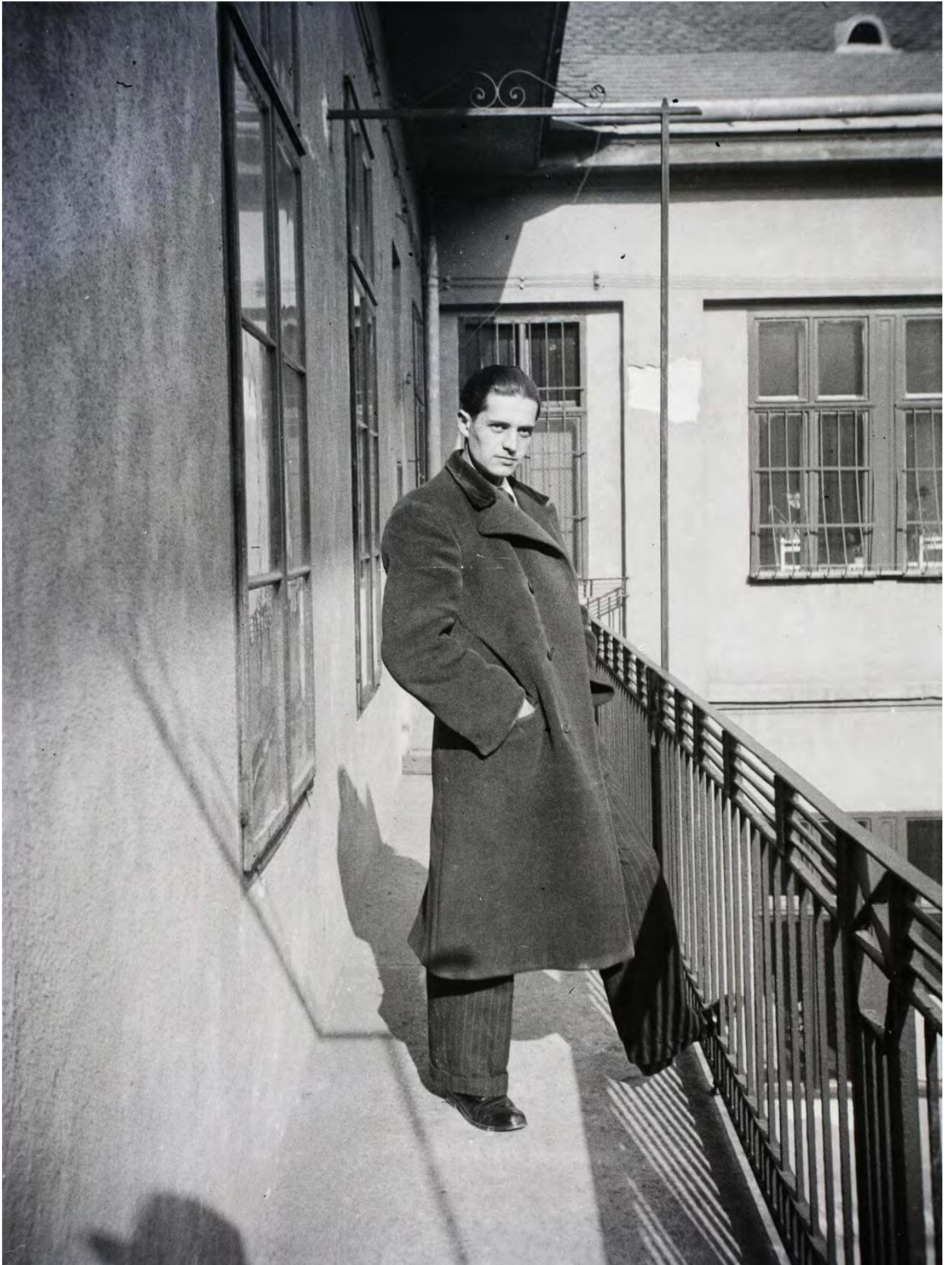
– Csavard le! – mordul hátra Vida Elemér a kisfiának, az első emeleten. – Zavarja a műsort!

Zoltán közben zavarodottan feljebb húzgálta a nadrágja szárát, fél térde az udvar sárga Zsolnay-kövére ereszkedik.

– Mit csinál?! – fullad el Róza. – Udvarolni akar? Könyörgésnél két térdre kell...!

„Ahogy a templomban szokás! Lerogyni!”, Eleonóra kisasszony magas hangja.

A férfi mellkasa nagyot hullámlázik – sóhaj? –, de már mindkét térdkalácsa a kövezeten. Bal kézzel megvakarja a fejét hátul, tarkó és fültő között.

A kisasszony mellkasa is jár, mint a fújtató, közben enyhén az ajkába harap.

– Na... hol is tartottunk... Merre kóricált múlt pénteken?

– Tudja, Rózácska, délelőtt a tartalékos felszerelésemet vettem át, délután pedig francia irodalomból vizsgáztam... – telt, erőteljes bariton, érdekes kontrasztja a belső udvar falai között eddig csapongó szopránnak.

– Vizsgák? Már megint az iskola? Ez a mentség? Ennyi?! – a felháborodás apró nyálcseppeket lövell ki Rozália száján, Lajoska, Vidáék kisfia az elsők oldalsó-alsó nézetből ezt kiválóan látja.

Most új szereplő bukkan fel, Simon papa. A két lány apja. Barnássárga, csíkos háziköntösben, nem néz se jobbra, se balra, különösen nem lefelé.

– És mi van – szól a bajuszkötőjét igazgatva, halkán –, ha nem jön többé? Ha esze ágában sincs visszakönyörögni magát a hisztis menyasszonyához?

– Papa! Kinek a pártján állsz?!

– Csak úgy kérdeztem – dörmögi Simon bá, legyint, és visszamegy.

Lenn, a félárnyékban Zoltán ismét a fejét dörgöli, a porlóra pedig, a napsütötte felső sarkára fehér káposztalepke telepszik. Billegteti a szárnyát.

A kisasszony ajka elkeskenyül, dermedt csend zuhan a katlanra. Délben a házmester felmosott, párállik, szárad a lé. A légnomás vészesen emelkedik, mintha irdatlan sziklatömb, meteor száguldana felmérhetetlen magasságokból a purgatórium felé.

Róza gyűrűt húz le – aranygyűrű – az ujjáról, és fél lépést hátrálva, a korlát felett az mélységbe veti.

– Takarodjon! – löki a szót az ékszer után, a felfelé fordított homályos arc felé.

A kora délutáni napfény ferde sugaraiban a gyűrű többször megforog, felcsillan, apró égi járműként s.o.s.-jelzéseket szór az ásító nagyvilágba, így zuhan néhány pillanatig, percig, évszázadig... Aztán bekövetkezik az elkerülhetetlen, jól hallható koccanással a kövezetre hull, visszapattan, ismét földet ér, gurul, eldől... Az oldalán pörögve táncolva hullámzik... Gyorsuló dobpergés, ha az udvar hangversenyterme nem erősítené fel, csak a hangyák hallanák... A hátsó lépcsőház és pincelejáró felé eső árnyékos rész emeletekről átláthatatlan félsötétjében pihen már.

A kisasszony megint a korlátnál áll, szorosan nekitüremkedik, az arca krétafehér.

Visszahangosíthatták a rádiót, zene és énekszó csobog a gangra. „Elvitted tőlem az álmaimat, pedig az élet csak gyertyaláng, lassan felőrli a vágyaimat, s mire felébredsz, késő lesz már...” Karády Katalin!

A férfi feláll, jobb kezével meglegyintgeti a nadrágja szárát. Maga elé, a kövezetre bámul. Fölülről most jól látszik, hogy a feje búbján gyérül a haj, még egy-két év, és tonzúrája lesz. Lehajol, felcsippenti a gyűrűt, nézi, zsebre teszi. A kapu felé fordul.

„Tudtad, hogy fáj, mégis elmentél, bíztál a nyárban, és azt hitted, sosem lesz tél...”

– Most meg hová megy?! – sikkant a hang. – Csak úgy elmenne?

Zoltán megáll, visszafordul. Felpillant ismét... Mosolyog? Jól látja Horváthné, született Toszek Leopoldina, rimaszombati születésű, Pestre házasodó, és most a Horthy Miklós körtér 14. első emeletén lakó özvegyasszony, szemüvegét a kisszobában, az éjjeliszekrényen felejtve, hogy Zoltán mosolyog?

„Szeretlek én, jöjj vissza hozzám, jó volna becézni, csókolni újra a szád!”

Szárnyra kel a káposztalepke, libeg a függőfolyósok vasalata mentén, majd megcélozza a másodikon Lauxék muskátli-sorozatát. Több ládában egymás mellett rengeteg piros – s közte néhány fehér – virág. Piros, fehér, zöld. Ahogy máshol is: piros, fehér, zöld.

– Mit kell mondani ilyenkor? – A kisasszony hangja, mint a síp, elvékonyodva, élesen hasít.

Zoltán hunyorogva bámul.

– Köszönöm! Azt kell mondani ilyenkor, hogy köszönöm!

„És szégyellje magát, hogy ezt egy nőtől kell megtanulnia! Felnőtt férfi létére!”,
Eleonóra kisasszony.

– Köszö... nöm... – csuklik bele Zoltán a tekintetek záporába.

– Neeeeeeem! – toppant a kisasszony, és a folyosó kövezete ezt irdatlan pörölycsapásként közvetíti. A fejét is rázza, kibomlik a haja. – Bocsánatot kell kérnie! Hogyan képzelem, hogy bocsánatkérés nélkül még egyáltalán szóba állok magával...?!

„Látszik, hogy nem bánt meg semmit, mert magától nem jut eszébe!”, ez megint a lakásból.

– Na jó, akkor diktálom: Köszönöm, Rozália kisasszony, hogy még mindig szóba áll velem, és megbocsátja a lehetetlen viselkedésemet, lump életemet, állandó hazudozásomat, szánom-bánom a bűneimet, és ígérem, hogy megváltozom, és hűséges és figyelmes leszek! – Lobog a szőke hajkorona, ahogy csúszkáló intonációval, refrénként ismétli. – Hűséges és figyelmes!

– Köszönöm, hogy még szóba áll velem, és... és... hűséges és figyelmes...

Röhögéstől és bekiabálásoktól zeng a gang. Igen, kicsit hosszú a szöveg, de szerencsére ott van Málka, a műhely adminisztrátora, aki az alagsori kisablakon kihajolva, mint egy sűgőlyukból, előmond Zoltánnak.

„Lehetetlen viselkedésemet... Lump életemet... Állandó hazudozásomat... Szánombánom...”

Bólogató és kuncogó arcok a karzaton, a pusmogás azonban, mindenféle karmesteri intés nélkül, váratlanul elhal. A drámai csúcspontot érzékelve felülkerekedik a figyelem.

Zoltán végére ért a szövegének, és rátapint a zakója belső zsebére, ahova *azt* csúsztatta. A csend odafeszül a szereplők és a hallgatóság közé, remegő pókfonalként behálóz és összefűz, és csupán a térről a villamoskerekek csikorgása figyelmeztet a világ tágasságára, más zajlásokra.

– Na jó – sóhajt Rozália épp csak hallhatóan. Csücsörít a szájával, égre akasztja a tekintetét és két kézzel hátranyúlva kontyba tekeri és visszatűzi a haját.

„Láz a szerelem, veszedelem, amire vágyom, száll a tüze fenn, az életem lobogva lánghoz, jöjj, oltsad el...” Már megint a rádió.

Kopp, kopp, kopp, kopog Zoltán félcipőjének talpa a lépcsőkön. Felvonó is van a házban, de ő, aki a BEAC-ban atletizál, nem veszi igénybe.

A kisasszony tapsol egyet – kisgyerekek szokták, ha jó ötletük támad –, besurran a lakásba, fordul a kulcs a zárban, aztán visszaforgatja az iziben.

A férfi felért. A keskeny ajtórést megtágítja, majd összezárja maga után.

„Jöjj hát, míg a vágy dalol, még egy ilyen nász sohasem volt...”

„Jó volt, ugye?“, szól le Horváth néni hunyorogva a harmadikról, Vidáék visszaintenek, igen. „Jó volt“, suttogja Boldog Anna is, Hertelendyék tizenhat éves bejárócselédje, akire a szakácsné a krumpli kavargatását bízta, amíg ő lemegy a trafikba telefonozni... El kell érnie az ezredes urat, aki a fia felmentését talán... Hogyan is mondták? Megolajozhatja. „Jaj“, nyögi Annácska, az arcához kap, és beviharzik a konyhába.

De nyugodjunk meg, az ebéd nem kapott oda. Még éppen nem.

„Híreket mondunk. A német csapatok gyűrűbe zárták Sztálingrádot. Bármely pillanatban bekövetkezhet a kulcsfontosságú városban rekedt bolsevisták kapitulációja...”

kép | fortepan.hu

Nagy Terka

VONALAK

2018-11-21 | **VERS**

Vízszintes az alvás
függőleges az ébredés
(viszonylagosak az álmok
kuszák)

párhuzamosak az útszélek
a lábaim
a templomban a padok
a villanydrótok
a házak élei
a betonkockák határai
a talpfák
a vonatsínek
a nyárfaerdők törzsei
a kerítéslécek
a pulóveren a csíkok
és minden más is
ha párhuzamot vonok
párhuzamosak vagyunk
ha egyre gondolunk
ha mellettem állsz

metszik egymást a kondenzcsíkok
a fák ágai a kék ég előtt
metszik egymást
az imára kulcsolt kezek
a kereszteződő utak
a látóidegek
a bőr alatt az erek

négyzetrácsos a macskakő
az ablakrács
a fürdőszobacsempe
a vakolatlan téglafalak
a diós sütemény teteje
Horvátország zászlója
az amőba alatt a papír

konvex a sors
születés és halál között
„nem lehet elbújni”
így magyarázták
konkávokat
csak rövid távon
és csak valami bennünk felejtett
önkívület darab
rajong körül

életút
körvonal
testfelület
fogsor
érháló
immunrendszer
DNS lánc
szívpálya
szívritmus

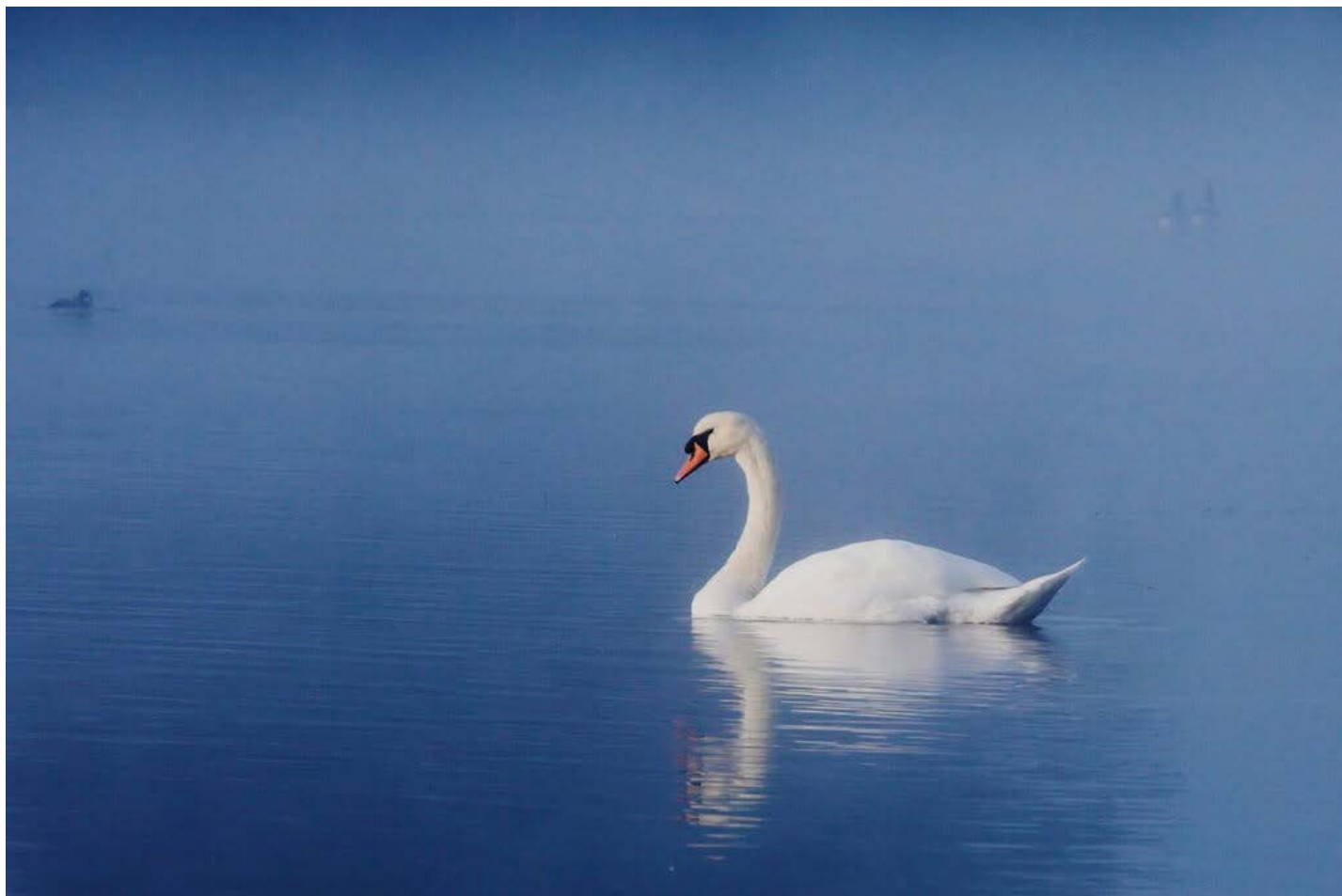
zavar.

kép | shutterstock.com

Polgár Teréz Eszter

METSZET

2018-11-27 | **VERS**

Metszet az őszből. Az öböl újra
vadkacsáké: vonulva, zúgva
veszik vissza az ember után.
Elegánsan vízi, légi fronton
(szárazon totyogva lassan, sután).

November-szelet. Bontatlan ködben
(halmazállapoton túli közegben)
megannyi csukott szárny rezeg.
Hattyú rebben, giccsbe hajlik –
de mert ő sem giccsbarát,
a szörnyűnél szörnyűbb hangon
rikoltja el magát.

kép | shutterstock.com

Kőszeghy László

ÉRZÉKENYSÉG A FELVILÁGOSODÁS KORÁBAN ÉS MA

2018-11-24 | ESSZÉ

Kit nevezünk érzékenynek? Mi az érzékenység társadalmi jelentősége? Hol kezdődik az érzéketlenség – és hol a túlérzékenység? Miként változik érzékenységünk, ha tudjuk, hogy fikcióval van dolgunk? E kérdések felől vizsgálom a felvilágosodás kori érzékenységfelfogást és annak kortárs relevanciáját: a fogalom értelmezése körül már a 18. században meglévő feszültségek visszatérnek a politikai korrektség körüli vitákban, Denis Diderot – talán a legizgalmasabb érzékenyséofilozófus – művei pedig máig aktuális esztétikai problémákat vetnek föl az érzékenységgel kapcsolatban, amelyek elméleti keretként szolgálhatnak a *stand-up comedy* értelmezésekor.

Végletek között

A 18. század második felét szokás az érzékenység korának is nevezni. E fogalom az emberi állapot leírásának nélkülözhetetlen eszköze volt számos területen: a fiziológiában, a természetfilozófiában, az irodalomban és az esztétikában. Az érzékenység körül élénk eszmecsere – Anne C. Vila szerint átfogó paradigma – alakult ki. **[1]** Kissé leegyszerűsítve azt mondhatjuk, az érzékenység fizikai vagy orvostudományi kontextusban a test és általában az anyag reagálóképességét jelentette, és az idegrendszerrel, az ingerlékenységgel, a vibrálással, valamint az ezeket vizsgáló kísérletekkel hozták összefüggésbe, míg morális értelemben társiasságra, empátiára, a másik szenvedésekor érzett fájdalomra utalt. **[2]** A *Nagy Francia Enciklopédiában* két cikket is találunk az érzékenységről: egy tudományos leírást a montpellier-i orvos, Henri Fouquet tollából, illetve egy rövid bekezdést az érzékenység morális értékéről Jaucourt lovagtól. **[3]** M. Mistelet 1777-es könyvében szintén különbséget tesz „fizikai” és „lelki” – vagyis morális – érzékenység között. **[4]** E két jelentésmező azonban nemcsak egymásba fonódott, de azt is nehéz megmondani, melyik hatott először a másikra. Jessica Riskin úgy gondolja, hamis a megkülönböztetés, amely szerint az érzékenység a művészetekben és az irodalomban „stílust” jelöl, a tudományokban viszont „a kutatás tárgyát”. **[5]**

szexuálisan zaklatja

Ahogy nem lehetett teljesen különválasztani az érzékenység tudományos és irodalmi konnotációit, ugyanúgy nem volt éles határ a klinikai és a metaforizált nyelv között. Ann Jessie van Sant *A 18.*

századi érzékenység és a regény című könyvében számos példát felsorol az érzékenységhez társított metaforákra: „törékeny alkat”, „kifinomultság”, „a szív húrjai”, „lágy/kemény szívűség” stb. **[6]** Voltak a korban, akik a tudományos nyelv beszennyezésén bántódtak: egy angol filozófus, David Hartley szerint „fölöttébb abszurd” azt gondolni, hogy „az idegek úgy vibrálnának, mint a zenei húrok”. **[7]** Mások tudatosan metaforákra építették gondolkodásukat: Denis Diderot a *D’Alembert álmában* „szerveink rostjait” „érzékeny, rezgő húrokhoz” hasonlítja, valamint hozzáteszi, „a rezgő húroknak azonban még más sajátságuk is van: rezgésük hatással van egyéb húrokra is”. **[8]** E ragályosságot érzékenység-regényében, *Az apácában* jeleníti meg a legkifejezőbben. A főszereplő, Suzanne, miután „hihetetlenül érzékeny” főnökasszonya szexuálisan zaklatja, megjegyzi: „[a]mikor felébredtem, azt kérdeztem magamtól, mi történt köztem és a főnökasszony között [...]. Végül arra kellett következtetnem, hogy talán ragályos betegség rohanta meg a főnökasszonyt, a kórt Thérèse nővér is megkapta, és én is a betegség áldozata leszek.” **[9]** A betegségmetafora elvezet a 18. századi érzékenység-fogalmat jellemző következő feszültséghez.

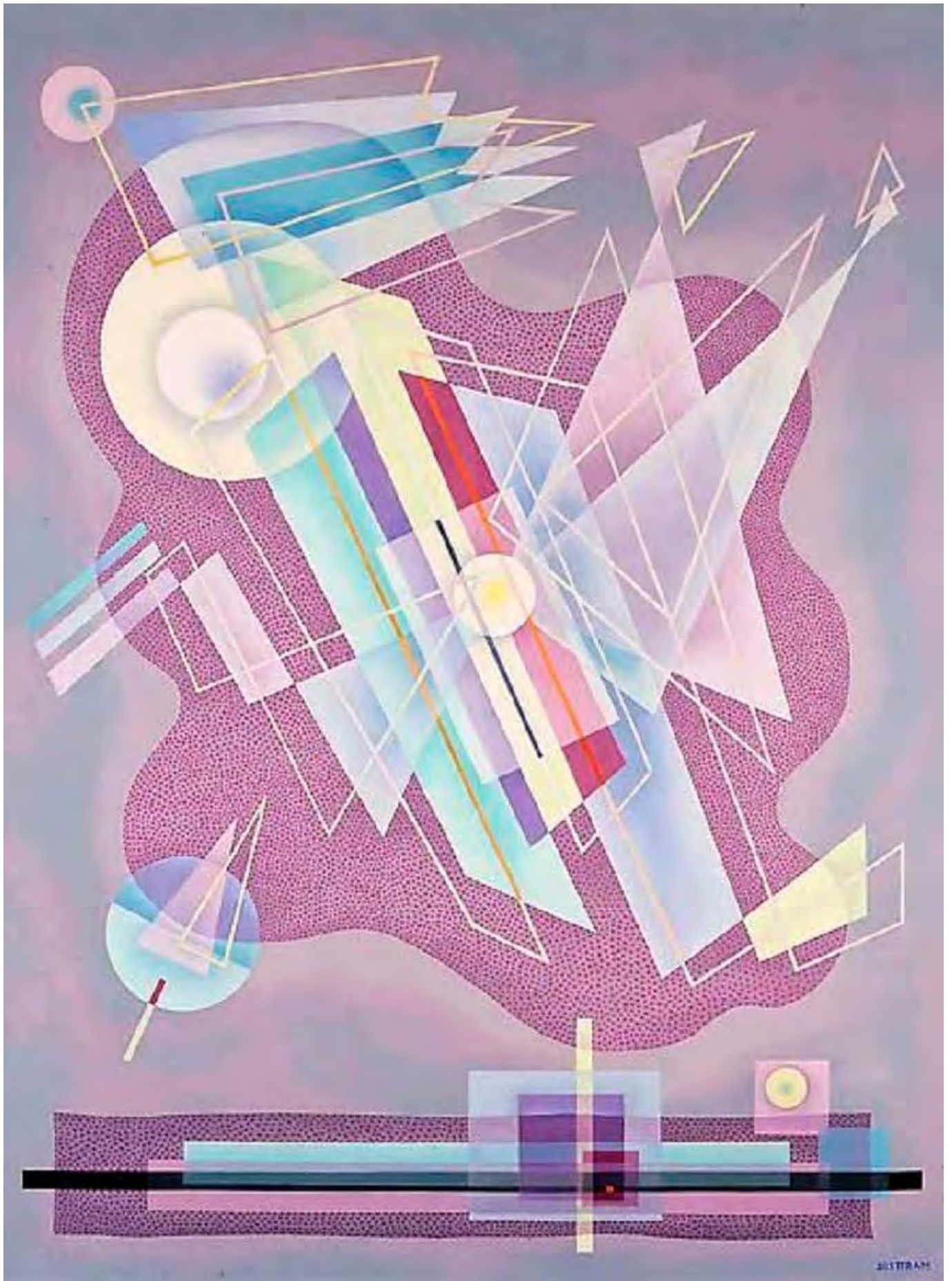
Az érzékenység, ahogy Anne C. Vila monográfiájának címe találón megfogalmazza, „felvilágosodás” és „patológia” között is ingadozott – a morális és fizikai jelentésekkel valamelyest átfedésben. **[10]** Vila rámutat: az érzékenység szervesen illeszkedett az

erényre (empátiára, együttérzésre, emberiségre, filantrópiára) nevelés univerzális programjába, és magában hordozta a patológikus túlzás lehetőségét (idegbetegség, hisztéria, irracionalitás). Diderot például többször is úgy utal az érzékeny emberre, mint aki végletek között mozog: „[h]a megsokszoroznók az érzékeny lelkeket, ugyanolyan mértékben megsokszorozódnának minden területen a jó és a rossz cselekedetek, a végletes dicséret és gáncs.” **[11]** Jaucourt lovag a morális érzékenységről szóló rövid bejegyzése, bár elismeri, hogy „felhevültségükben az érzékeny lelkek olyan hibákat követhetnek el, amelyeket az ész embere sohasem”, mégis egyértelműen az érzékenységből fakadó tudást és erényt hangsúlyozza: az érzékenység, amely voltaképpen maga „az emberiség és a nagylelkűség anyja”, az embert „erényessé teszi”, valamint „egyfajta finom ítélőképességgel ruházza fel a becsület kérdéseiben”. **[12]** E lelkes, az érzékenységet magasztaló szócikkkel számos kritikus, szarkasztikus írást lehetne szembeállítani. Egy anonim szerző írta Laurence Sterne angol írónak: „[e]z egy elvtelen érzékeny ember műve, akinek idegei különösen ingerlékenyek, minden órában képesek beleremegni az öröm vagy a bánat érintésébe; akinek lágy szívét talán rémülettel töltené el egy... légy szenvedése.” **[13]** Érzékenység és nevetségesség összekapcsolása Diderot-nál is alapmotívum.

félelem az elnőiesedéstől

Nem volt elhanyagolható az érzékeny és kifinomult idegrendszer társadalmi értékelésénél vagy éppen leértékelésénél a társadalmi osztályok kérdése és a

genderszempontra sem: az érzékenység-fogalmat az osztályok és nemek közötti különbségek magyarázásához is használták. Graham J. Barker-Benfield számos szerzőt felsorol, akik a magas fokú érzékenységet a nőiességgel hozzák kapcsolatba: George Cheyne-től Bernard Mandeville-en át Samuel Richardsonig és Henry Fieldingig. **[14]** Vila és R. S. Ridgway szerint az érzékenység nemek közti kiélezése, a félelem az elnőiesedéstől inkább a brit írókra jellemző, kevésbé a franciákra. Michèle Cohen pedig rámutat, hogy a 18. századi angol gentleman – akit, mint felső osztálybelit, a túlzott kifinomultság veszélye fenyeget – éppen a „nőies” francia nyelvtől és az „elnőiesedett” franciáktól akarta megvédeni fegyelemre és kimértségre épülő maskulin nemzeti identitását. **[15]**

A korszak számos szerzőjénél, az érzékenységhez társított elevenség, élénk képzelőerő és erényesség ellenére, a fogalom a patriarchális elnyomás eszközévé vált: e gondolkodásmód szerint a nők természettől fogva nagyobb érzékenysége (az *homme sensible* józan filantrópiájától eltérően) könnyen átcsap patológikus, hisztérikus idegbetegségbe, a nőt determinálja (túl)érzékeny, törékeny, gyenge teste, így a természet rabja marad – ellentétben az önuralomra képes, racionális, ezáltal szabad férfival.

A felvilágosodás és patológia végleteiből eredő retorikai lehetőségek tehát nem maradtak kiaknázatlanul. Sőt: e retorikai csatákat ma is vívjuk. Alapvetően területfoglalásról van szó: a cél minden esetben, hogy magunkat az érzékenység pozitív, felvilágosodáshoz kapcsolható – erényes, emberi, együttérző – oldalára pozícionáljuk, *a másikat* pedig a patológikusnak – hisztérikusnak, túlzónak, irracionálisnak – bélyegezzük.

Lágy és még lágyabb szívek

A politikai korrektség (PC) körül kialakult beszédmód egyik alapfogalma az érzékenység. A PC mélyrehatóbb, történeti vizsgálata helyett itt csak néhány újságcikk-címmel szemléltetem a két fogalom összefonódását: *Túl érzékeny társadalom vagyunk? A politikai korrektség helyzete ma; Hiperszenzitív társadalommá lettünk a politikai korrektség miatt?; Diáktüntetések: túl érzékenyek a fiatalok manapság?* **[16]** Fontos észben tartani, hogy a 18. század óta megváltozott a történelmi, tudományos, filozófiai, irodalmi színtér, az érzékenység kimutatásának, illetve elleplezésének mint értéknek társadalmi osztályok szerinti, valamint genderszemponitú megítélése. Mégsem térek ki a két korszak kulturális különbségeinek részletes vizsgálatára sem. Annak alátámasztására, hogy alaposabb értelmezést adhatunk a fogalom használatáról a közéleti vitákban, ha tisztában vagyunk az eszmetörténeti háttérrel, egyetlen példát hozok csupán: a *Munk Debates* 2018 májusában rendezett, a PC-ről szóló vitáját. **[17]**

elvetik a túlzásokat

Az alapkérdés így szólt: „Haladásnak tartja-e Ön a politikai korrektséget?” A résztvevők a PC-t haladásnak tartó oldalon: Michael Eric Dyson egyetemi tanár, író, műsorvezető, illetve Michelle

Goldberg, blogger és író, a *New York Times* rendszeres szerzője volt; a PC haladásként értelmezése ellen pedig Stephen Fry humorista, író, színész, valamint Jordan B. Peterson klinikai pszichológus és egyetemi tanár érvelt. A műsor elején a vitázó felek kaptak hat percnyi beszédidőt, amelyre előre felkészülhettek. Ezek során úgy mutatták be magukat, hogy elkerüljék az érzéketlenség és a túlérzékenység vádját is. A PC mellett érvelő oldal rögtön leszögezte: önkritikusak, és elvetik a túlzásokat. Dyson szerint a baloldal találta ki a PC-t, éppen azért, mert „belefáradtunk [...] a túlzásainkba: készek voltunk önkritikusak lenni úgy, ahogyan, félek, kollégáink – honfitársaink – nem.” **[18]** Goldberg nyitó beszédében kijelentette, nem mindennel ért egyet, amit „a PC kategóriájába sorolnak”, ám ezzel együtt úgy gondolja, a PC fogalma nem csupán „az egyetemi campusok baloldali túlzásai”-t jelenti – alapvető eszköz lehet a kisebbségekkel szembeni diszkrimináció elleni küzdelemben. **[19]** Peterson és Fry pedig fontosnak tartotta közölni: szó sincs arról, hogy érzéketlenek volnának – vagyis hogy nem rendelkeznek a pozitív tulajdonságokkal, amelyeket, mint láttuk, a józan, felvilágosult érzékenységgel társítunk. Peterson, a PC világhírű kihívója tehát, nem meglepő módon, azt állította, a vita nem arról szól, „hasznos-e az empátia vagy sem”, és arra kérte a közönséget, ne gondolják, hogy akik a PC ellen érvelnek, „nem empatikusak”. **[20]** Fry háromszor is elmondta, kétszer a vita elején, egyszer pedig utána egy gyors interjúban, hogy ő a „puha” baloldaliak közé tartozik: „lány vagyok – a keményebb szívűek könnyen félresöpörhetnek.” **[21]**

Visszatérő kérdés: kié a felvilágosodás? Bár nyilvánvalóan másként értelmezik a korszak eredményeit, mindkét oldal saját magát gondolja a hiteles eszmei utódnak. A *Munk Debates* honlapján a vita minden résztvevőjétől olvasható egy rövid idézet: Stephen Fry-tól Dave Rubin vele készített interjújából emeltek ki egy mondatot: „[a PC oldal szószólói] szisztematikusan és szándékosan szembefordulnak a felvilágosodás vívmányaival.” **[22]** Ezzel szemben Goldberg nem gondolja, hogy „a felvilágosodás értékéről szólna a vita [...]. A jogok és kiváltságok – amelyek valaha csak földbirtokos, fehér, heteroszexuális férfiakat illettek meg – kiszélesítésére irányuló törekvés maga a felvilágosodás”. **[23]** Dyson pedig – miután az individualizmusról mint „a modernitás meghatározó pillanatáról” beszél, és Descartes-ra, Hume-ra, Kant-ra hivatkozik – kijelenti: „hiszek a tudás vizsgálatában, amelynek alapja a felvilágosodás [ez utóbbit lassan, tagolva mondja – K. L.] épületes javaslatának közös megértése.” **[24]** Ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy a marginalizált csoportok tagjaitól megtagadták a lehetőséget, hogy individuumként – és ne csupán egy adott kisebbség reprezentánsaiként – létezzenek.

A felvilágosodás értelmezésén túl lényeges retorikai küzdelem zajlik a másik patologizálása körül is. Míg Peterson rendre „patologikus baloldal”-ról beszél, Dyson elutasítja, hogy ő volna az, aki túloz; a vita honlapján, a fényképe mellett található bemutatkozó idézetében azt olvashatjuk: „[a]zt mondják nekem, érzékeny vagyok, és azok a diákok, akik *safe space*-t keresnek, hiperérzékenyek. Ha fehér vagy, számodra ez az egész ország egy hatalmas *safe space*.” **[25]** E gondolatmenetet folytatja a vitában, és a hiperszenzitív vagy hisztérikus jelzőt visszatolja a másik ténfélre: amikor a „panaszkodó fehér emberek”-et túlérzékenynek („*snowflake*”-nek) nevezi, beszéd közben hisztiző kisgyereket imitál („Mami, mami, nem hagynak játszani, és nem engedik, hogy megtartsam mindazt, ami a régi rendszerben járt nekem...”). **[26]**

felvilágosodás-patológia-tengely

A majdnem kétórás disputából kiragadott részletek talán rávilágítanak: a vitázó felek az érzékenységet – implicit módon – retorikai fegyverként alkalmazzák, kihasználva a fogalomban

a 18. század óta meglévő feszültségeket. A műsor elején és végén megkérdezték a

közönséget is, haladásnak tartják-e a politikai korrektséget. A PC-ellenes oldal aránya 64%-ról 70%-ra emelkedett **[27]** – jobban pozicionálták magukat a felvilágosodás-patológia-tengelyen? Érdemes volna megírni a PC-nek mint korunk érzékenységparadigmájának elméletét – eszme- és művelődéstörténeti, valamint retorikai elemzésekkel.

Diderot érzékenysége

Denis Diderot, aki egyszerre volt író, művészet- és irodalomkritikus, továbbá természetfilozófus, mintegy megtestesíti az érzékenység problémáját tárgyaló területek összefonódását. Hogy értelmezni tudjuk a diderot-i érzékenységfelfogás esztétikai vonatkozásait – az érzékenység fikcióhoz és humorhoz fűződő kapcsolatát –, fontos áttekintenünk az eszmetörténeti előzményeket, az orvostudományi, illetve irodalmi hatásokat. **[28]**

A 18. századi érzékenység orvosi szempontú tárgyalásának története visszavezet a század első felének kísérleteihez és felfedezéseihez, olyan korszakhoz, amelyre jelentős hatást gyakorolt a locke-iánus, érzékelésközpontú episztemológia. Riskin találón nevezi a korszakot a „tudományos empirizmus szentimentális fiataalkorá”-nak.

[29] Diderot felől nézve a történet talán legfontosabb kiindulópontja Herman Boerhaave, a modern fiziológia úttörője, a „holland Hippokratész”, akinek orvostudományi előadásait Leydenben számos külföldi diák látogatta. Közülük elsősorban két nevet érdemes említeni: Julien Offray de La Mettrie-ét és Albrecht von Hallerét.

A radikális materialista La Mettrie kijelentette: a lélek mint önálló szubsztancia nem létezik; azt állította, a mozgás és az érzékenység az anyag inherens tulajdonsága, és választ keresett az alapvető kérdésre: „hogyan tudjuk elgondolni, hogy az anyag érez és gondolkodik?” **[30]** La Mettrie művei jelentős hatást gyakoroltak Diderot gondolkodására – a két filozófus többször utalt egymásra: dicsérőleg is, kritikával is.

[31] Ann Thomson eszmetörténész hívja fel a figyelmet a sok hasonlóságra – például az érzékenységről és az anyagról mondottak terén – La Mettrie *L'Homme machine*-ja ('Gépember') és Diderot *D'Alembert álma* között. **[32]** (Diderot itt

emlékezetesen fogalmazza meg antikarteziánus pozícióját: „Kérem, ne mondja Descartes-tal, hogy az ilyen lény [madár] csupán utánzó gép! Még a gyerekek is kinevetnék...” **[33]**

A másik diák, Albrecht von Haller, kevésbé volt radikális gondolkodó: Jonathan Irvine Israel filozófiatörténész a svájci „mérésékelt felvilágosodás egyik pilléré”-nek nevezi.

[34] Haller számos állatkísérletet végzett – azt vizsgálta, hogyan reagál az állatok teste külső stimulusokra. Eredményeinek magyarázatához két fogalmat használt: az ingerlékenységet, amelyet az izomrosthoz társított, és az érzékenységet, amelyet az idegekkel hozott összefüggésbe. **[35]** Haller felfedezései hatással voltak a későbbi montpellier-i vitalista orvosokra, akik részt vettek az *Enciklopédia* munkálataiban, és így kapcsolatban álltak Diderot-val. **[36]** Ebben a filozófiai koordináta-rendszerben az érzékenység kulcsfogalom volt: alapvetően kötődött az aktív anyag kérdéséhez, s így a test/lélek-problémához – különböző értelmezései messzemenő következményekkel jártak.

Az irodalom megfelelő médiumnak bizonyult a *kísérletezés*hez – az aktív anyagként és az idegek reagálóképességeként felfogott érzékenység-fogalommal, valamint az olvasók saját érzékenységével. A korabeli érzékenység-irodalomból a legjelentősebb

hatást az angol Samuel Richardson gyakorolta Diderot-ra. Az érzékenység fizikai és morális vetülete nem volt élesen különválasztható, amit jól mutat, hogy Barker-Benfield szerint Richardson valószínűleg orvosa, George Cheyne közvetítésével ismerte meg a korszak tudományos elméleteit – köztük Locke-ét, Newtonét, valamint „az érzékenység fiziológiai vetületé”-t és az „idegrendszer-paradigmá”-t. **[37]**

1762-ben, egy évvel Richardson halála után, Diderot megírja híres irodalomkritikai esszéjét *Richardson dicsérete* címmel, amelyben érdekes kísérletről számol be: az angol szerző regényeit, a *Pamelát*, a *Clarissát*, és a *Grandisont*, „próbakőnek” tekinti: gondosan megfigyeli mások reakciót, miközben e műveket olvassák – várva a könnyeket. **[38]** E teszt segítségével dönti el, ki válhat valódi barátjává, kinek jó az ízlése. Az elbeszélő, aki a másiktól érzékenységet vár el, maga is érzékeny, „az ízlés dolgaiban” gyakran türelmetlen, és végletek között mozog: „azokat az embereket, akiknek [Richardson művei] nem tetszenek, megvetem. Amikor olyan valakivel beszélek, akit tisztetek, mindig attól rettegek, véleménye eltér az enyémtől. De ha valaki osztja lelkesedésemet, azonnal kísértésbe esem, hogy megöleljem, és karomba zárjam.” **[39]** Diderot barátja – a „legérzékenyebb ember”, akit a szerző ismer – „megszállottan lelkesedik Richardsonért”, és megfelelő módon reagál regényei olvasása közben: „könnyei folynak [...], zokog, hirtelen feláll, céltalanul járkal, kétségbeesetten felkiált”. **[40]** Itt a megértés hitelességének mércéje az érzelmi reakció intenzitása.

esztétikai érzelmek

Diderot-t kifejezetten izgatja az érzékenység (valamint az általa előidézett érzelmi állapotok) és a fikció viszonya. A *Richardson dicséretéből* idézett jelenet jól illusztrálja az ún. fikcióparadoxont: erős

érzelmi reakciót vált ki belőlünk, megihat minket valami, amiről tudjuk, nem létezik.

[41] Érzékenység és fikció kapcsolatának másik alapvető kérdését, az esztétikai érzelmek problémáját a *Színészparadoxon* „Első vitázó”-ja fogalmazza meg: „[e]lgondolta-e valaha, miben különböznek a tragikus esemény kiváltotta könnyek azoktól, melyeket egy szívre ható történet fakaszt?” **[42]** Diderot éppen ezzel játszik: műveiben reflektál fikció és valóság szövevényes viszonyára, olykor elkülöníti, máskor összemosza a kettőt. A *Mindenmindegy Jakab* narrátora egy helyen kijelenti:

„[e]gészen nyilvánvaló, hogy nem regényt írok, hiszen ügyet sem vetek arra, amire a regényíró gondosan figyelne. Aki valóságnak tartja írásomat, talán kevésbé téved, mint az, aki mesének véli.” **[43]** Fikció és valóság egymásba fonódik *A törvénytelen fiú* című drámájában, valamint az ahhoz egyfajta folytatásként írt, drámaelméleti kérdéseket tárgyaló dialógusban, a *Beszélgetések a törvénytelen fiúról* című művében is. A történet szerint a valós eseményeket feldolgozó darabot maga a főszereplő, Dorval írta, aki meghívja a narrátort (az Én-t), nézze végig, ahogy családjával – az eredeti szereplőkkel – újrajátsszák azokat, akár egy családi pszichodramában. A bevezető végén a narrátor elmondja: nem látta az utolsó jelenetet; hogy miért, az a *Beszélgetések* elején derül ki. Az egyik szereplő, Lysimond, meghalt, ezért megkérték egy barátját – „aki közel egyidős volt velem, s aki természetével, hangjával és fehér hajával is emlékeztetett rá” –, hogy helyettesítse: amikor Lysimond barátja „belépett a szalonba [...], senki nem tudta visszafojtani a könnyeit.” **[44]** A hazafelé vezető úton a narrátor is sír: „Igen jó ember vagyok én bizony, ha ennyire elérzékenyülök. Hiszen ez az egész csak komédia.” **[45]** Aki tehát a fikciótól is meghatódik, igazán jó ember.

A fenti Diderot-sorokban felfedezhetünk némi iróniát. Az érzékeny ember reflexív önélvezete: sír, és közben meghatódik saját érzékenységétől. Diderot a humor segítségével kérdőjelezi meg az érzékenység jelentését, a hozzá társított fogalmakat (Jaucourt lovag például szembeállítja a reflexiót és az érzékenységet), ez esetben a morális értelemben vett, érdek nélküli jóságot. *A Richardson dicséretében* olvashatjuk: „[h]ányszor kaptam magamat azon, mint a gyermek, akit először visznek színházba, hogy kiabálni akarok: Ne higgyetek neki, becsap benneteket..., ha nem tudtok neki ellenállni, el vagytok veszve! Lelkem zaklatottá vált. Milyen jó is voltam, milyen igaz, milyen elégedett önmagammal!” **[46]** *Az apáca* című regényben – amelyben Diderot emlékezteti az olvasót: az érzékenységet mint fizikai képességet alapvetően a testet szabályozó intézmények határozzák meg – elmosódik a határ empátikus és erotikus érzékenység között. A főszereplőt szexuálisan zaklató

főnökasszonyról olvashatjuk az iróniától nem éppen mentes sorokat: „[s]zerencsére jó főnöknőm – mert jónak kell lennie annak, aki ennyire érzékeny – magához tért.”

[47]

Az apácához írott, eredetileg a *Correspondance litteraire*-ben megjelent *Előszó*ban szintén humorforrás az érzékenység: sírás és nevetés összekapcsolódik. Megtudjuk, a regény eredetileg viccnek szánt megtévesztésként indult: Diderot és barátai úgy próbálták visszacsalogatni Párizsba a „nagylelkű” Croismare márkit, hogy elhitették vele, leveleik valójában annak a szerencsétlen apácának a tollából valók, akiről az a hír járta, kényszerítették, hogy fogadalmat tegyen, és akiről korábban sokat beszéltek, sőt a márki megpróbált – sikertelenül – közbenjárni az érdekében (újabb cseles játék fikció és valóság összemosásával). A márki válaszleveleit, amelyekből megtudták, sikerült könnyeket kicsalni az érzékeny férfiből, „kitörő nevetéssel” olvasták. **[48]**

érzékenység és neveltségesség

Számos szöveghely akad a Diderot-korpuszban, ahol érzékenység és neveltségesség elválaszthatatlan. A *D'Alembert álmában* – a diderot-i materializmus leghíresebb

kifejtésében, ahol meghatározó téma az érzékenység mint „az anyag általános s lényeges tulajdonsága” –, Lespinasse kisasszony megkérdőjelezi, vajon kizárólag „komoly” hangon lehet-e szólni az érzékenységről. **[49]** A *Színészparadoxon* „Első vitázó”-ja azt állítja, hogy a nagy színésznek érzéketlennek, „hidegfejű”-nek kell lennie, nem szabad valóban átélnie az érzelmet, amelyet eljátszik, és a beszélgetés során végig az érzékenység és művészi alkotás elválasztása mellett érvel – mindeközben beismeri, nála „érzékenyebb lelket nem sokat alkotott a természet”, és viccet csinál saját érzékenységéből. **[50]** „Száz esetből kilencvenkilencben az érzékenység nem kevésbé ártalmas az életben, mint a színpadon” – így vezet fel egy személyes történetet arról, amikor szerelmet akart vallani, de „hidegvérű, magabiztos vetélytárs”-ával szemben, aki „meghallgatásra talált”, kudarcot vallott: „[e]mlékszem, remegve közeledtem imádatom tárgyához, szívem vadul dobogott, gondolataim összezavarodtak [...], tetőtől talpig neveltségesség voltam...” **[51]** Diderot első vitázója egyrészt elválasztja a valóságot és a fikciót, a társadalmat és a színpadot, vagyis a

természet érzékeny cselekvőit és a művészet „önuralommal bíró” **[52]** megfigyelőit, másrészt játszik e határvonalak elmosásával – ami ugyancsak humorforrás. Ami megható a „társaságban”, az a színpadon csupán nevetségesség: „[d]e próbálná csak a színpadra átplántálni a [...] természetes gesztusokat [...]! Hiába a könnyek árja, nevetségessé válna, kikacagnák.” **[53]** És fordítva: „Amit a színpadon megcsodált, az életben megnevetetné”; vagy: „[a fiktív szereplők] mód felett nevetségesen [festenének] a társaságban”. **[54]**

A *Rameau unokaöccse* című dialógusban is központi téma a színészkedés, a nevetségesség és az érzékenység viszonya: Rameau (az unokaöccs), vagyis „Ő”, kávéházban beszélget „Én”-nel – közben szerepeket játszik, énekel, hangszereket utánoz. A közönség hol nevet: „[a]kkorákat hahotáztak, hogy majd a mennyezet hasadt ketté”, hol sír: „minden szemből könnyeket csalt elő”. **[55]** Rameau beszélgetőtársa, „Én” pedig ambivalens érzésekkel küzd: „[b]ámulatba estem? Igen, bámulatba! Szánalom töltötte el szívemet? Igen, szánalom. De parányi komikum is színezte ezeket az érzéseket és el is torzította őket” **[56]** – e bizonytalanság a párbeszéd meghatározó motívuma. Visszatérő elem továbbá a valódi és a fiktív identitások kérdése: Rameau-ról egyszer azt olvassuk, hogy „[s]emmi sem hasonlít kevésbé hozzá, mint önnön személye”, máskor azt állítja magáról: „[é]n én vagyok, és maradok, aki vagyok”. **[57]** (Persze nem a *Rameau unokaöccse* az egyetlen Diderot-mű, ahol nehéz eldönteni, melyik szereplő nevezhető érzékenynek, és melyik nem.) **[58]** Mikor „Én” azt mondja Rameau-nak, „alapjában véve ön finom lelkű”, Rameau azt válaszolja: „[v]igyjen el az ördög, ha alapjában véve tudom, hogy mi vagyok.” **[59]** Illetve, mint azt beszélgetőtársa megjegyzi, Rameau érzékeny, ha zenéről van szó, ám érzéketlen, ha erkölcsről. **[60]**

Diderot alaposan körbejárja a kérdést: mi az érzékenység? Egyértelmű válaszok, tömör definíció helyett elbizonytalanítja, felforgatja a fogalom jelentését, és felmutatja a benne rejlő ambivalenciákat – híven antiesszencialista filozófiájához: „folyton a lényegről beszéltek, szegény filozófusok! Felejtsetek el a lényeket.” **[61]** Műveiben rákérdez az érzékenység „felvilágosult” és a „patologikus” oldalára jellemző képzettársításokra, az érzékenység művészetben betöltött szerepére, érzékenység és fikció bonyolult viszonyára, és megvizsgálja az érzékenység testi dimenzióját, a nevetéshez és a síráshoz fűződő kapcsolatát. A *D'Alembert álmában* és a *Színészparadoxonban* is érzékenység és érzéketlenség korántsem egyértelmű hasznáról és káráról cserélnek eszmét a beszélgetőtársak – ezért is íródtak párbeszéd

formában ezek a művek. Ami azonban mindvégig, mindegyik vitázó fél részéről magától értetődik, az a folyamatos önreflexió – jól mutatja az érzékenység és a diderot-i reflexió kapcsolatát az alábbi idézet a *Mindenmindegy Jakabból*: „Kedves Richárd, ön most jól ki ...ik velem, és igaza van. Kedves olvasó, elnézést kérek e kifejezésért, lásd be, hogy itt is, mint végtelenül sok más jó mesében meg történetben [...], az illedelmes kifejezés elvenné a történet ízét.” **[62]**

A *stand-up* mint esztétikai laboratórium

A *stand-up comedy* a *Munk*-vita mellett újabb példa, hogy izgalmas kortárs párhuzamok vonhatók a 18. századi, főként a diderot-i érzékenység-fogalommal. A *stand-up*ban a komikust tekinthetjük nemcsak a *Színészparadoxon*ban leírt hidegfejű, érzéketlen színésznek („[c]sakis az képes oly könnyedén levetni s újra felölteni a maszkot, aki [...] maradéktalanul ura önmagának, azaz a kivételes színész” **[63]**) vagy Rameau unokaöccse egyszemélyes előadásait idéző figurának („húsz különféle szerepre szakadva szét szaladgált” **[64]**), de felvilágosodás kori orvosnak is, aki kísérleteket végez, próbálgatja, mennyire érzékeny, mire reagál a tesztalany teste, célja pedig a megfelelő reakció, a nevetés előidézése.

esztétikai laboratórium

Az előadótér bizonyos értelemben esztétikai laboratórium. Különleges, steril körülményeket teremt, ahol lehet nevetni olyan vicceken, amelyeken odakint, a laboratóriumon kívül

nem volna illendő. A világ egyik legnépszerűbb online előfizetésalapú film- és sorozatadatbázisán, a *Netflix*en elérhető *stand-up*okat gyakran úgy vágják meg, hogy egy adott társadalmi csoportról szóló poén után szándékosan olyasvalakit mutatnak a közönségből, aki egyértelműen a vicc által célba vett közösséghez tartozik, mégis nagyokat hahotázik, mutatva, hogy ez egyedi tér, ahol lehetséges, ami sehol máshol. A *Színészparadoxon* „Első vitázó”-ja szerint „[a] társaságbeli élcs szappanbuborék, a színpadon semmivé foszlana, a színpadi élcs éles fegyver, a társaséletben sebet ejtene. Valóságos emberek érzékenységét illik kímélni, költött alakokét nem.” **[65]**

Másfelől a laboratórium mégiscsak ennek a világnak a része, ami ott történik, utal a külvilágra – amely ez esetben folyamatosan változó kulturális környezetet jelent. Kérdéses, megismételhetők lennének-e a kísérletek másik közönséggel, másik térben és időben. A referencialitás alapvető fontosságú e tesztekénél – különben nem lenne olyan vicces a poén és olyan élvezetes határátlépés, amely ezúttal megengedett. De vajon tényleg mindent szabad? Egy ausztrál humorista, Hannah Gadsby *Nanette* című *stand-up*ójában csak rövid ideig mesél vicceket, utána – szándékosan nem megfelelően a közönség elvárásának – átvált egy másik, komolyabb, *valódibb* hangnemre: erősen kritizálja a *stand-up*ot és egyáltalán a művészetet pusztán fikcióként, a világtól elzárt, politikamentes övezetként értelmező felfogást. Gadsby amellettt érvel, hogy az (akár a humort is felölelő) érzékenység nem gyengeség, hanem fontos tudásforma, és kifejti, elege van abból, amikor elmarasztalóan nevezik érzékenynek: „[n]e légy már ilyen érzékeny! Ez a leggyakoribb tanács, amit kapok. Mert nagyon érzékeny ember vagyok. És rengetegszer megkapom, hogy 'ne légy már ennyire érzékeny'. [...] Miért kellene törekednünk arra, hogy érzéketlenek legyünk? Történetesen tudom, hogy az érzékenységem az erősségem.” **[66]** Ahelyett, hogy áttolná másra az „érzékeny” jelzőt (mint Michael Eric Dyson a *Munk*-vitában), pozitív jelentéssel tölti meg azt – úgy gondolom, ez helyesebb stratégia.

Hogyan tudjuk újragondolni a felvilágosodás és patológia – morális-politikai erény, illetve orvosolandó betegség – kettősére épülő beszédmódot, vagyis a kétélű retorikai fegyverként értelmezett érzékenységet? Kiindulópontként szolgálhat érzékenység és reflexió szembenállásának megkérdőjelezése. A kulcskérdés: érzékenyek vagyunk-e saját érzékenységünkre vagy éppen érzéketlenségünkre. A *stand-up*ban a közönség folyamatosan ingadozik az előadás valóságként és fikcióként értelmezése között, és gyakran úgy érzi magát, mint Rameau beszélgetőtársa: „nem tudtam, maradjak-e vagy meneküljek, nevessek-e vagy méltatlankodjam.” **[67]** A legjobb előadók által előidézett ambivalens, (ön)kritikára készítő állapot, azt hiszem, nem áll távol attól, amiről Diderot, az egykor színésznek készülő „nevető filozófus” **[68]** írt.

1. Vö. Anne C. Vila, *Enlightenment and Pathology: Sensibility in the Literature and Medicine of Eighteenth-Century France* (Baltimore and London: John Hopkins University Press 1998), 2. ↑
2. Vila, *Enlightenment and Pathology*, 1–10; Ann Jessie Van Sant, *Eighteenth-Century Sensibility and the Novel: The Senses in Social Context* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993), 6–12. ↑
3. Henri Fouquet, „Sensibilité, Sentiment, (Médecine),” *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* (Paris, 1765), vol. 15: 38, <http://enccre.academie-sciences.fr/encyclopedia/article/v15-42-0/>; Louis de Jaucourt, „Sensibilité (Morale),” *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* (Paris, 1765), vol. 15: 52, <http://enccre.academie-sciences.fr/encyclopedia/article/v15-43-0/>. ↑
4. M. Mistelet, *De la sensibilité: par rapport aux drames aux Romains et à l'Education* (Paris, 1777), 5; idézi: R. S. Ridgway, *Voltaire and Sensibility* (Montreal–London: McGill–Queen’s University Press, 1973), 1–2. ↑
5. Jessica Riskin, *Science in the Age of Sensibility. The Sentimental Empiricists of the French Enlightenment* (Chicago and London: The University of Chicago Press, 2002), 1–18. ↑
6. Vö. Van Sant, *Eighteenth-Century Sensibility and the Novel*, 1–15. ↑
7. David Hartley, *Observations on Man, His Frame, His Duty, and His Expectations*, 2 vols. (London: Printed by S. Richardson; For James Leake and Wm. Frederick, 1749), I: 11–12. (Facsimile reprint. New York, Garland Publishing, 1971); idézi: Van Sant, *Eighteenth-Century Sensibility and the Novel*, 11. ↑
8. Denis Diderot, „D’Alembert és Diderot beszélgetése,” in Uő, *Válogatott filozófiai művei*, szerk. Szigeti József, ford.: Csatlós János–Győry János (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1983 [1951]), 217. Diderot a gondolkodást is az érzékenység ragályosságával állítja párhuzamba: „így kelti fel az első gondolat a következő gondolatot, majd ezek egy harmadikat, mindhárman egy negyediket, és így tovább, úgyhogy határt sem lehet szabni a csendben és homályban elmélkedő filozófus egymásba kapcsolódó, egymást kergető gondolatainak.” Uo. ↑
9. Denis Diderot, ‘Az apáca’, in: Uő, *Fecsegő csecsebecsék. Az apáca*, ford.: Katona Tamás, Máthé Klára (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1995), 463. Későbbi tapasztalatai megerősítik kezdeti elképzelését: „rémület fogott el, remegés és olyan gyöngeség, amely azt bizonyította, hogy igazam volt, amikor ragályosnak minősítettem baját.” Diderot, *Az apáca*, 466. ↑
10. Anne C. Vila, *Enlightenment and Pathology*. Linda Walsh művészettörténész hasonló leírást ad a 18. századi érzékenységfogalomról: „a 18. század nagy részében az érző szív és a kifinomult idegrendszer társadalmilag kívánatos tulajdonságok voltak, amelyeket egyszerre gondoltak a fájdalom és a boldogság – egyrészt a depresszió és a melankólia, másrészt az emberiség – terjesztőinek.” Linda Walsh, “The Expressive Face: Manifestations of Sensibility in Eighteenth-Century French Art”, *Art History* 19, no. 4 (Dec. 1996), 523. ↑

11. Denis Diderot, 'Színészparadoxon', in: Uő, *Színészparadoxon. A drámaköltészetéről*, ford.: Görög Livia (Budapest: Magyar Helikon, 1966), 55. ↑
12. Jaucourt, *Sensibilité*, <http://enccre.academie-sciences.fr/encyclopedie/article/v15-43-0/> . ↑
13. 'On Sensibility, or, Feeling, as Opposed to Principle', in: *Laurence Sterne: The Critical Heritage*, ed. A. B. Howes (London and Boston: Routledge & Kegan Paul, 1974), 308; idézi: Van Sant, *Eighteenth-Century Sensibility and the Novel*, 6, vö. még: 5-7; Ridgway, *Voltaire and Sensibility*, 7. ↑
14. G. J. Barker-Benfield, *The Culture of Sensibility: Sex and Society in Eighteenth-Century Britain* (Chicago: University of Chicago Press, 1992), 23-36. Vö. még: Dena Goodman, *Becoming a Woman in the Age of Letters* (New York: Cornell University Press, 2009), 53-59. Shaftesbury például gyakran ostromozza korát, amiért az elnöiesedett (*effeminate*): Third Earl of Shaftesbury (Anthony Ashley Cooper), *Characteristics of Men, Manners, Opinions, Times*, ed. Lawrence E. Klein (Cambridge, Cambridge University Press, 2000). ↑
15. Vö. Anne C. Vila, *Enlightenment and Pathology*, 3; R. S. Ridgway, *Voltaire and Sensibility*; Michèle Cohen, *Fashioning Masculinity. National Identity and Language in the Eighteenth Century* (London: Routledge, 1996). ↑
16. <https://www.hercampus.com/school/u-mass-amherst/are-we-too-sensitive-society-looking-political-correctness-today>; <https://madamenoire.com/694565/political-correctness-made-us-hypersensitive-society/> ; <https://www.theguardian.com/higher-education-network/2016/mar/10/student-protests-are-young-people-too-sensitive-these-days> . ↑
17. <https://www.munkdebates.com/The-Debates/Political-Correctness> . Regisztráció után megnézhető a teljes vita, illetve letölthető az átirat. ↑
18. *Munk Debate on Political Correctness*, átirat (2018. május 18.), 9. ↑
19. *Munk Debate*-átirat, 3-4. ↑
20. *Munk Debate*-átirat, 8. Peterson jónéhány videójában, előadásában elsírja magát – amit közönsége nagyra értékeli. A Youtube-kommentelők mintha vizsgáznának a 18. századi érzékenységhez társított fogalmakból: érzékenynek, empátikusnak, nevezik, olyannak, aki rezonál más emberekkel, együttérzésről, emberieségről írnak. Vö. *Jordan Peterson Cries Tears of Gratitude over Audience Testimonies*, <https://youtu.be/BvYrrexNKyl?t=346> ; *Alienating Young Men is Deeply Sad – Jordan Peterson – UK Interview 15. 01. 2018.*, <https://youtu.be/5ER1LOarlgg?t=41> ; *Jordan Peterson gets emotional talking about the meaning of life*, <https://youtu.be/EvOeWgZMXR4?t=70> ; *Jordan Peterson Gets Emotional Talking About Depression*, https://www.youtube.com/watch?v=M0DS6d3_EOI . ↑
21. *Munk Debate*-átirat, 12, 46. ↑
22. *Stephen Fry on Political Correctness and Clear Thinking*, The Rubin Report, 2016. ápr. 4., <https://youtu.be/ejQHakkViPo?t=47> . ↑
23. *Munk Debate*-átirat, 4. ↑
24. *Munk Debate*-átirat, 10. Dyson ezenkívül megemlíti, hogy Thomas Jefferson, „a „racionalitás egyik tekintélyes szószólója”, rabszolgatartó volt. *Munk Debate*-átirat, 16. ↑
25. Vö. *Munk Debate*-átirat, 15, 38, <https://www.munkdebates.com/The-Debates/Political-Correctness> . ↑
26. *Munk Debate*-átirat, 10-11. ↑
27. Vö. <https://www.munkdebates.com/The-Debates/Political-Correctness> . ↑
28. Nem térek ki a diderot-i érzékenység-felfogás életművön belüli változásaira, csupán jelzem, hogy minden bizonnyal lehetséges Diderot esetében ilyen szempontú korszakolás (például annak elemzése, miként változott a filozófus érzékenység-fogalma az 1750-es, 60-as és 70-es évek között). ↑
29. Riskin, *Science in the Age of Sensibility*, 1-10. Vö. még: Roy Porter, 'Introduction', in: *The Cambridge History of Science. The Eighteenth Century*, Vol 4, ed. Roy Porter (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 1-20;

- Stephen Gaukroger, *The Collapse of Mechanism and the Rise of Sensibility. Science and the Shaping of Modernity, 1680-1760* (Oxford-New York: Clarendon Press, 2010), 11-54. ↑
30. Julien Offray De La Mettrie, *Machine Man and Other Writings*, trans.: Ann Thomson (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 65-66. ↑
31. Csupán két példa: La Mettrie lelkesen fogadta Diderot *Levél a vakokról* című művét (La Mettrie, *Machine Man*, 171.), míg Diderot támadta La Mettrie-t hedonista etikája miatt az *Esszé Claudius és Néró uralkodásáról* című írásában (vö. Jonathan I. Israel, 'From La Mettrie to Diderot', in: Uő, *Radical Enlightenment. Philosophy and the Making of Modernity 1650-1750* [Oxford-New York: Oxford University Press, 2001], 704-714; Ann Thomson, 'Introduction', in: Julien Offray De La Mettrie, *Machine Man and Other Writings*, trans. Ann Thomson [Cambridge: Cambridge University Press, 1996], x, xviii, xxiii, xxvi). ↑
32. Vö. Ann Thomson, 'Introduction', in: Julien Offray De La Mettrie, *Machine Man and Other Writings*, trans.: Ann Thomson (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), x. Locke hatása nyilvánvaló más francia felvilágosodás kori, érzékenységgel foglalkozó gondolkodóknál is, például Étienne Bonnot de Condillac-nál (1714-1780), vagy Claude Adrien Helvétiusnál (1715-1771), aki *De l'esprit* ('Az elméről') című, a korban botrányos művében kijelenti, „egyedül az érzékenység hozza létre minden eszménket”. Claude Adrien Helvétius, *De l'esprit, or, Essays on the mind, and its several faculties* (London, 1759), https://books.google.hu/books?id=PIpZAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false, 4. ↑
33. Diderot, *D'Alembert és Diderot beszélgetése*, 219. ↑
34. Vö. Israel, *Radical Enlightenment*, 704. vö. még: Vila, *Enlightenment and Pathology*, 26; Shirley A. Roe, 'The Life Sciences', in: *The Cambridge History of Science. The Eighteenth Century*, Vol 4., ed. Roy Porter (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 404, vö. még: 397-416. ↑
35. Vö. Vila, *Enlightenment and Pathology*, 15-28; Albrecht von Haller, "A Dissertation on the Sensible and Irritable Parts of Animals," *Bulletin of the History of Medicine* 4, no. 8 (Oct. 1936) (London, J. Nourse, 1755), ed. Owsei Temkin. ↑
36. Elizabeth A. Williams, *A Cultural History of Medical Vitalism in Enlightenment Montpellier* (London-New York: Routledge, 2003), 120-124, 147-185; Vila, *Enlightenment and Pathology*, 16. Érdemes megemlíteni Théophile Bordeu-t (1722-1776), aki a *D'Alembert' álma* fiktív dialógusának egyik beszélgetőtársa: Diderot rajta keresztül fejti ki materialista nézeteit az érzékenységről. ↑
37. G. J. Barker-Benfield, *The Culture of Sensibility*, 7. ↑
38. Denis Diderot, 'Richardson dicsérete', in: Uő, *Esztétika, filozófia, politika*, szerk.: Eszter Kovács, Olga Penke, Géza Szász (Budapest: L'Harmattan-SZTE Filozófiai Tanszék, 2013), 46, 48. ↑
39. Diderot, *Richardson dicsérete*, 46, 48. A *Richardson dicséretének* ízlésfogalma elválaszthatatlan az érzékenységtől. Diderot szerint Richardson értékeléséhez mind a kettő szükséges – nem véletlen, hogy a *Grandison* „egy jó ízléséről és nem mindennapi érzékenységéről ismert hölgy”-re fejtett ki nagy hatást: „Minél szebb az ember lelke, minél kifinomultabb és tisztább az ízlése [...], Richardson műveit annál inkább becsüljük”. (41, 46.) Az érzékenység morális-esztétikai használatához kapcsolható az ízlésfogalom is, amelyről szintén divat volt értekezni a 18 században, Angliában és a kontinensen is. Gondoljunk Shaftesbury-re, Hutchesonra, Joseph Addisonra, Jean-Baptiste Dubos-ra, Voltaire-re vagy Kantra. Hume például rövid esszét írt érzékenység és ízlés kapcsolatáról: David Hume, „A kifinomult ízlésről és a szenvedélyességről”, in Uő, *Összes esszéi*, I, (Budapest: Atlantisz, 1992), 19-22. A korszakot tehát nemcsak az érzékenység, hanem az ízlés koraként is aposztrofálják (vö. George Dickie, *The Century of Taste The Philosophical Odyssey of Taste in the Eighteenth Century* [New York -Oxford: Oxford University Press, 1996]; Timothy M. Costelloe, „The Age of Taste,” in Uő, *The British Aesthetic Tradition: From Shaftesbury to Wittgenstein* [Cambridge: Cambridge University Press, 2013.], 11-134). További párhuzam a két fogalom között, hogy Diderot a *Rameau unokaöccsében*, csakúgy, mint az érzékenység esetében, rájátszik az ízlés sokértelműségére, és humor tárgyává teszi: „És máris benne vagyunk egy értekezésben az ízlésről. A gazda erre jelt ad a kezével, hogy figyeljenek rá, mert az ízlés a vesszőparipája. Az ízlés, mondja..., az ízlés olyan dolog... szavamra, nem tudom, hogy mit mondott, milyen dolog, de ő sem tudja.” (Denis Diderot, *Rameau unokaöccse*, ford., szerk.: Szivós Mihály [Budapest: PannonKlett Könyvkiadó, 1997], 71.) ↑

40. Diderot, *Richardson dicsérete*, 48. ↑
41. Vö. pl. Colin Radford–Michael Weston, *How can we be moved by the fate of Anna Karenina?*, Proceedings of the Aristotelian Society, Supplementary Volumes. 49 (January 1975): 67–93. ↑
42. Diderot, *Színészparadoxon*, 20–21. ↑
43. Denis Diderot, *Mindenmindegy Jakab meg a gazdája*, ford.: Bartócz Ilona (Kolozsvár: Kriterion, 2003), 24. Több hasonló, önreflektív, a „mese” jelzöt elutasító megjegyzés is található a regényben. Vö. pl. Diderot, *Mindenmindegy Jakab*, 256–257. ↑
44. Denis Diderot, *Beszélgetések „A törvénytelen fiú”-ról* (I), ford.: Lőrinszky Ildikó, *Holmi* 16, no 3. (2004 március): 275. ↑
45. Diderot, *Beszélgetések* (I), 276. ↑
46. Diderot, *Richardson dicsérete*, 38. La Rochefoucauld, akire Diderot a műveiben többször utal, így ír: „A természetes jószágot, mely szívesen dicsekszik érzékenységgel, sokszor a legkisebb érdek képes elhallgattatni.” La Rochefoucauld, *Maximák* (Budapest: Umbria, 2004), 63 (275. maxima). ↑
47. Diderot, *Az apáca*, 461. Persze, ez értelmezés kérdése – nem tudhatjuk, Suzanne mennyire megbízható narrátor. A regény legvégén ezt olvashatjuk: „De ha a márki, akiről azt mondják, jószívű ember, azt hiszi majd, hogy nem annyira jótékonyaságához, mint inkább bűnös indulataihoz folyamodtam segítségül – mit gondol rólam? Ez nyugtalanít. [...] Nő vagyok, talán kissé kacér is – mit tudom én? –, de mindez őszinte volt, nincs benne semmi mesterkéeltség, sem hazugság.” Diderot, *Az apáca*, 519. Csakúgy, mint a *Mindenmindegy Jakab* esetében, itt is valóságként állítja be a narrátor az elmesélt történetet. ↑
48. Denis Diderot, 'Az apáca – Előszó', in: Uő, *Esztétika, filozófia, politika*, szerk.: Eszter Kovács, Olga Penke, Géza Szász (Budapest: L'Harmattan–SZTE Filozófiai Tanszék, 2013), 53. ↑
49. Diderot, *D'Alembert és Diderot beszélgetése*, 210; Denis Diderot, 'D'Alembert álma', in: Uő, *Válogatott filozófiai művei*, szerk.: Szigeti József, ford.: Csatlós János–György János (Budapest: Akadémiai, 1983 [1951]), 237. ↑
50. Diderot, *Színészparadoxon*, 47, 77. Vö. még: „Marmontel megjegyzése zavarba ejt, elnémulok, mert mint az érzékeny emberek általában, ellenfeleim érveire rendszeresen elvesztem a fejem...” Diderot, *Színészparadoxon*, 40. ↑
51. Az összes idézet: Diderot, *Színészparadoxon*, 45. ↑
52. Diderot, *Színészparadoxon*, 40. ↑
53. Diderot, *Színészparadoxon*, 22. Vö. még: „Egy szerencsétlen – igazán, mélyen szerencsétlen – asszony zokogása nem rendít meg, sőt, mi több, megneveltet, ha bármely apróság rontja a képet; teszem, ha hangja kellemetlenül cseng fülünknek, s nevetésre ingerel, vagy ha egy megszokott mozdulata kisszerűnek s méltatlannak mutatja fájdalmát.” Diderot, *Színészparadoxon*, 25. ↑
54. Diderot, *Színészparadoxon*, 71, 23. ↑
55. Diderot, *Rameau unokaöccse*, 83. Lásd még: „De ahogy a hangszereket utánozta, hahotára ingerelte volna önöket.” Uo. ↑
56. Uo. ↑
57. Diderot, *Rameau unokaöccse*, 45, 72. Lásd még: „Igaz-e, hogy én mindig ugyanaz vagyok?” Diderot, *Rameau unokaöccse*, 95. ↑
58. Például: Suzanne, *Az apáca* főhősnője, egyszerre érzéketlen klinikai megfigyelő és szexuálisan érzékeny test. Vö. Anne C. Vila, *Enlightenment and Pathology*, 152–181. ↑
59. Diderot, *Rameau unokaöccse*, 70. Az ördög a műben számos alkalommal visszatérő, lényeges motívum. ↑
60. „Mint lehet az, hogy ön, akinek ily finom tapintata s ily nagy érzékenysége van a zeneművészet szépségei iránt, ennyire vak legyen az erkölcsi szépségek dolgában, ennyire érzéketlen az erény bűvöletével szemben?” Diderot,

Rameau unokaöccse, 86. ↑

61. Diderot, *D'Alembert álma*, 240. ↑

62. Diderot: *Mindenmindegy Jakab*, 226. ↑

63. Diderot, *Színészparadoxon*, 47. ↑

64. Diderot, *Rameau unokaöccse*, 84. ↑

65. Diderot, *Színészparadoxon*, 49. Ilyen vágóképekben bővelkedik például Ali Wong *Baby Cobra*, illetve *Hard Knock Wife* című előadása. ↑

66. Az idézet így folytatódik: „Tehát ha valaki azt mondja nekem, 'ne légy már ennyire érzékeny', akkor tudod, mit? Kicsit úgy érzem magam, mint egy orr, akit kioktat egy fing – nem bennem van a hiba.” Hannah Gadsby, *Nanette* (Netflix, 2018), <https://www.netflix.com/title/80233611> (35:50–36:45). ↑

67. Diderot, *Rameau unokaöccse*, 80. ↑

68. Walter Redfern, 'The Laughing Philosopher', in: Walter Redfern, *French Laughter. Literary Humour from Diderot to Tournier* (Oxford–New York: Oxford University Press, 2008), 8–38.

Az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-16-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült. Ezúton köszönöm a sok segítséget témavezetőmnek, Szécsényi Endrének, valamint Radnóti Sándor rendkívül értékes kritikai észrevételeit. ↑

kép | Emil Bisttram képei, [pinterest.com](https://www.pinterest.com/emilbisttram/)

Reszler Gábor

A VELENCEI UTAZÓ ÉS A KELETI KÉNYELEM

2018-11-13 | ESSZÉ

A távolsági kereskedelem 13. és 14. században erősödő szálai fűzték össze a messze fekvő régiókat, birodalmakat. A kereskedőkön kívül olykor diplomaták, misszionáriusok indultak el Európából, hogy híreket hozzanak más földrészekről, illetve időben figyelmeztessék uralkodóikat a felemelkedő hatalmakról, jelezzék a fenyegető veszélyt. Így cselekedett IX. Szent Lajos francia király követe, misszionáriusa, William of Rubruck, vagy másként Rubruquis. Uralkodója megbízásából 1253-ban indult el Konstantinápolyból keletre, hogy felmérje, át lehet-e

téríteni keresztény hitre a tatárokat. Rubruquis az őshazában maradt magyarokat felkutató Julianus barát és az 1245-ben útra kelt itáliai Giovanni da Pian del Carпинi nyomdokain indult Ázsiába, a mongol kán udvarába.

a mesés Kelet híre

A velencei Polo család tagjai a kereskedelmi haszon reményében vágta neki az útnak 1260-ban, és veszélyekkel teli, fárasztó utazás után jutottak a hatalmas kiterjedésű mongol birodalom

központjába, Kubiláj kán nyári székhelyére. **[1]** Niccolo és Matteo Polo első útjukról 1269-ben vagy 1270-ben tértek haza, és hozták magukkal a mesés Kelet hírét, valamint a mongol uralkodó követi megbízását az útjuk során látottakhoz képest szürke, fakó Európába. Mongólia császára ugyanis fel akarta venni a kapcsolatot a – Nyugat akkortájt legnagyobb urának elismert – római pápával. Misszionáriusokat és tudósokat kért, és ha azok meggyőzik a keresztény vallás tanításairól, áttér vendégei hitére. **[2]** A kereskedő utazók az idő tájt érkeztek vissza Európába, amikor IV. Kelemen pápa halála után még nem választották meg az új egyházfőt.

Második útjukra 1271-ben Teobaldo Visconti pápai legátus felhatalmazásával indultak, akit hamarosan X. Gergely néven a pápai trónra emeltek. A közel-keleti Akkóban kapott újabb, immáron pápai felhatalmazással és két szerzetessel vágta neki második útjuknak a Polo fivérek, akik magukkal vitték Niccolo 17 éves fiát, Marcót is. Marco Polo 1298-ban, genovai fogságában mondta tollba úti élményeit. Elbeszélése szerint áthaladtak a Kilikiai Örmény Királyságon, Örményországon és Grúzián, majd Perzsián, a Pamír fennsíkjain és a Takla-Makán sivatagon átkelve, a Sárga-folyó medencéjében haladva hároméves utazás után érkeztek Sanduba, Kubiláj kán nyári rezidenciájára.

A hosszú utazás során addig nem ismert változatos világ bomlott ki a fiatalember előtt, aki gyerekként előkelőkhöz méltó neveltetésben részesült. A Biblián kívül klasszikus szerzőket olvasott, alapvető teológiai ismereteket szerzett. Az új természeti jelenségekre rácsodálkozó és emberi kapcsolatokra nyitott fiatalember a latin mellett

franciát is tanult. Távolségi útján olyan városokban fordult meg, **[3]** amelyekhez hasonlóan Európában nem voltak, s még „minden város királynője”, **[4]** Konstantinápoly is csak szerénykedhetett mellettük.

Marco Polo utazásai, Caitan városa (Quanzhou), Wikimedia Commons

A kíváncsi utazót elbűvölte a fény és pompa, amit a nagykan udvarában és birodalomszerte látott, tapasztalt. A kényelemnek azt a fokát ismerte meg, amely még a kortársi európai királyi udvarokból is hiányzott. A gazdagság, luxus, jó mód kitüntetett európai színhelye, a bizánci főváros pompája sem vetekedhetett a keleti fényűzéssel. Igaz, a Latin Császárság évtizedeiben a Polo fivérek Konstantinápolyban a korábbi gazdagságnak már csak visszfényét érzékelhették, miután Velence biztatására 1204-ben a negyedik keresztes hadjárat harcosai kifosztották a Bizánci Birodalom központját. A főváros kirablásáról szemtanúként Geoffroy de Villehardouin, Champagne marsallja, a keresztes hadjárat egyik vezetője számolt be:

„A többi keresztes elárasztván a várost, nagy zsákmányra tett szert, s oly nagy volt ez a zsákmány, hogy senki nem tudná elsorolni: arany, ezüst, arany- és ezüstneműk, drágakövek, atlaszkelmék, selyemruhák, mókusprém és hermelin bundák, s mindenféle drága holmi, melyekhez foghatót sehol másutt nem találni.” **[5]** A nyugati ember számára a 13. század elejéig Bizánc volt a fényűzés és a kifinomult életvitel mesés világa. **[6]** Az itáliai városok közül Velence is csak a 13. század végére jutott el a keleti mércével fényűző életmód szerényebb fokáig. A velencei dózse, Lorenzo Tiepolo a Tenger Esküvője ünnepén Martino da Canal leírása szerint így fogadta a céhek vezetőit: „A szűcsmesterek testüket pazar hermelin és mókusbundával és más vadállatok gazdag prémjeivel fedték. Inasaikat és szolgálóikat is hasonlóképpen öltöztették. Fejük fölött egy szép zászló lobogott, mögöttük kettesével jöttek sorra a többiek elöl trombitával és más hangszerekkel vezényelve. Elérkeztek a palotához, majd felmentek a lépcsőn és ott találkoztak új urukkal, Messer Lorenzo Tiepolóval, akit ünnepélyesen köszöntöttek. Eztán minden mester azt kívánta, hogy Isten sokáig éltesse és győzelemre vezesse és a mi dózse urunk udvariasan viszonzta jókívánságukat, mire ők felkiáltottak: ‘Éljen, éljen, éljen a mi urunk, Messer Lorenzo Tiepolo dózse.’ Megfordultak vezénylőik parancsára és továbbmentek, ugyanebben az öltözékben, hogy találkozhassanak Madonna la Dogeressával (a Tiepolo palotában) és köszöntötték őt...

furcsa ruhákba öltözve...

A borbélymestereket, gazdagon ékesítve gyöngysorokkal... két ember kísérte lóháton teljes fegyverzetben, mint a vándorlovagok és velük négy hajadon, kettő lóháton, a másik

kettő gyalog jött, mind furcsa ruhákba öltözve...

A fésűkészítők... hoztak magukkal egy ketrecet, ami tele volt mindenféle madárral, és hogy örömet okozzanak a dózsénak, kinyitották a fedelét és a benne lévő madarak mind kirepültek, és arra repültek tovább, amerre csak akartak, és ha ott lettél volna, kedves olvasóm, akkor láthattad volna, amint mindenki nevetésben tör ki és olyan hangosan kiáltoztak, hogy a madarak minden irányba szétszéledtek...” **[7]**

Marco Polo kortársa, Dante a Paradicsom 15. énekében találkozik ükapjával, aki az egykori puritán Firenzéről beszél. Dante korában már a fényűzésre törekvés vált jellemzővé a gazdag, módos firenzeiek körében, így az ükapa nosztalgiával említi, hogy nemzedékekkel korábban a köztisztéletben álló gazdag firenzei polgár csak bőrvél és szarucsattal ékítette öltözékét, akinek „asszonya kifestetlenül jött el a tükörtől”. **[8]**

„Nem voltak kongó, nagy családi házak,
Sardanapal se jött még, megmutatni,
mik történhetnek egy hálószobában.” **[9]**

Ha az Isteni színjáték alapján megállapítható, hogy a firenzei előkelők a 13. század végén belekóstoltak a luxusba, még inkább elmondható ez a velenceiekről, akiknek gyors járású hajói, vállalkozó kedvű kereskedői sokkal könnyebben eljutottak a fényűzés legendás földjére, Keletre. Szülővárosában szerzett ifjúkori tapasztalatai ellenére érzékelhetően lenyűgözték Marco Polót a látottak, a keleti pompa és gazdagság. De vajon mit őriztek meg az útleírás sorai az európainál jóval kifinomultabb keleti kényelemről? **[10]**

Marco Polo utazásai, Csagatáj Kán megkeresztelése, wikipedia.org

A testre a halhatatlan lélek börtönként tekintő kereszténység a Luxuriát a hét főbűn vagy fő jellemhiba egyikének tartotta. Dante művében a Pokol második körében jelölte ki a bűnhődés és a Purgatórium hetedik párkányán a megtisztulás helyszínét. A pénzimádat vagy Avaritia, azaz a kapzsiság, pénzsóvárság, felhalmozás vágya szintén főbűnnek számított. Akik ebbe a jellemhibába estek földi létük alatt, azok a Pokol negyedik körében bűnhődtek és a Purgatórium ötödik párkányán tisztultak. A költő jól érzékeli, hogy a kortársak körében a jó irányú szeretetből fakadó nagylelkűséget kiszorítja a rossz irányú szeretetből, azaz az anyagi javak, a siker, az élvezet előtérbe helyeződéséből eredő önzés. A testi jóérzés állapotára, a kényelemre törekvés az előkelők körében egyre inkább a mindennapok részévé vált, a vállalkozásoknak köszönhető anyagi gyarapodás, felhalmozás a korábbi aszketikus földi lét tagadásába fordult, és a humanizmus, majd a reneszánsz e világi örömeiket kereső életszemléletének nyitott kaput. A szülővárosától huszonnégy évet távol töltő Marco Polót magával ragadta a kán fényes udvartartása, a kiváltságos vezető réteg

gazdagsága, költséges szórakozásai, mint például a vadászat. Érdekelték a lovak, a fegyverek, a hadi pompa és az ékszerek, amelyek nemcsak kincsek, az adás-vevés tárgyai, hanem a fejedelmeket ékesítő díszek is voltak a szemében. **[11]**

gazdagok és virágzóak

A velencei utazók a Kilikiai Örmény Királyságon haladtak először keresztül, ahol Layasz (Ajasz) városa elbűvölte a fiatalembert élénk kereskedelmével, kikötői forgalmával. A

Földközi-tenger kis-ázsiai öblében fekvő Layasz a keresztes háborúk idején vált fontos kereskedelmi gócponttá. Többek között a velencei, pisai, genovai kereskedők hajóztak ide áruikkal, hogy azután fűszerrel, ezüst- és aranyhímes ruhákkal és más értékes árukkal induljanak vissza. Marco Polo genovai fogságában ritkán beszélt a konkrét városképekről, a jellegzetes épületekről. Inkább általános megjegyzéseket tett.

Turkománia tartomány legfontosabb városairól, Koniáról, Szevasztórról és Kazáriáról például megállapította, hogy „ezek a városok gazdagok és virágzóak, a többi kevésbé.” **[12]** A velencei utazót megragadta a városok nagysága, kiterjedése.

Baudasról (Bagdad), a kalifa székhelyéről túlzóan megjegyezte, olyan nagy, hogy megkerüléséhez három napra van szükség. Taurisz (Tabriz) várost „elbűvölő kertek övezik, tele sokféle kiváló és nagy gyümölcsfával. Vizük is bőségesen van.” **[13]**

Balkh a mongol hódítás előtt számos márványpalotával és épülettel büszkélkedett, melyeknek jelentős része romokban hevert Marco Polo ottjártakor. **[14]**

Szamarkandot is nagy és előkelő városnak látta, aminek gyönyörű kertjeiben minden gyümölcs megtermett. **[15]** Karakoron (Karakorum) kerületét három mérföldre becsülte. **[16]**

A várost kő híján erős vályogfal vette körül, a nagy fellegvár gyönyörű palotájában lakott a kormányzó. **[17]** Az utazás során érintett városok mindegyikét

minősíti Marco Polo a kereskedelemben játszott szerepével, gazdálkodásuk jellemzésével. A perzsa Jaszdira (Yezd) úgy emlékezett, hogy „szép és nemes város, és fejlett ipara van. Itt nagy mennyiségben készítenek egy bizonyos selyemfajtát, melyet jaszdi néven ismernek, és kereskedők viszik szét Kelet minden tája felé, nagy nyereséggel és haszonnal.” **[18]** A taurisziak sokféle selyem- és aranybrokát kelmét szőtték. A város szerencsés fekvésének köszönhetően kereskedelmi gócpont volt, ahova többek között a genovaiak is ellátogattak a messzi földről odahozott

fűszerekért. A drágaköveknek és gyöngyöknek is jókora volt a piaca. Tauriszban „a kereskedők bő haszonra tehetnek szert.” **[19]** A perzsa városokról megjegyezte, hogy sok kereskedő és kézműves lakta, akik aranyruhák és ezüsthímzésű szövetek készítéséből éltek. Bővében voltak a gyapotnak, gabonáknak, finom és nagy szemű szőlőnek, gyümölcsöknek. **[20]**

Marco Polo utazásai, Pilar Rubio Remiro, flickr.com

Megragadta a velencei utazót a városlakók vallási tarkasága. Kis-Örményországban keresztények éltek, „csak hogy nem az igaz hitet követik, miként a rómaiak”. **[21]** Moszulban az arabok mellett nesztoriánus és jakobita keresztények laktak. Tauriszban „különböző felekezetek tarka keverékét” **[22]** találta. Éltek ott a muszlimokon kívül örmények, nesztoriánusok, jakobiták, georgiaiak (grúzok) és perzsák. Megfigyelte, hogy a mongol uralom alá került területeken a vallások zavartalanul fennmaradhattak egymás mellett. Ha a nagykánnak megfizették az adót, megtartották a törvényeket, az alattvalók azt tehették a lelkükkel, amit akartak. „Legyetek zsidók, pogányok, szaracénok vagy keresztények, a tatárok között úgy imádhatók isteneteket, ahogy akarjátok.” **[23]** Keletebbre haladva már jószerivel csak „bálványimádókkal” találkozott, ahogyan a buddhistákat nevezte.

A legnagyobb elragadtatással és részletességgel a Kinszéként emlegetett Hangcsouról, a mongol hódítás előtti kínai fővárosról írt. A „világ legszebb és legnemesebb” városában Marco Polo többször megfordult, feljegyzéseket készített. Bár ottjártakor a város hanyatlani kezdett, rendezettsége, beépítettsége olyan magas színvonalú volt, amire Európában nem akadt példa. Érthető, hogy a legnagyobb kétellyel éppen a Hangcsouról leírtakat fogadták az európai kortársak, hiszen addig a városiasságról, kényelemszeretetről csak az arab metropolisok alapján volt fogalmuk. **[24]** A velencei utazó úgy találta, hogy Kinszében annyi gyönyörűségben lehet része az embernek, hogy a paradicsomban képzelheti magát. A hatalmas kiterjedésű város a rendezettség és átgondoltság mintája. Utcái, csatornái szélesek, levegője tiszta. A város minden pontjára el lehet jutni szárazon és vízen egyaránt. Hídjainak számát – nem kis túlzással – 12 ezerre becsülte. Az utcákat kővel vagy téglával burkolták, de a nagykán futárainak az út szélét burkolatlanul hagyták, hogy patkolatlan lovaikkal vágthassanak. A városban számos szép ház állt és magas kőtornyok emelkedtek, melyekben a környék lakói tűzveszély esetén az értékeiket elhelyezhették. Mivel a házak fából épültek, gyakran pusztított tűzvész. Kisebb tüzek a mongol hódítás előtt minden évben okoztak károkat. A feljegyzések szerint a 12. és 13. században hat komoly tűzvész pusztított. 1237-ben 30 ezer, köztük több emeletes épület hamvadt el. A kínai kormányzat részletes tűzvédelmet dolgozott ki, és háromezer katona kizárólagos feladata volt baj esetén a tűzoltás. A mongolok a

zavargásokat, zendüléseket megelőzendő a hidakra őrséget állítottak, az utcákon pedig örök cirkáltak, ügyelve a rendre és a tűzveszélyre. Az esti, éjszakai órákban kijárási tilalom volt érvényben.

finoman és kényesen éltek

A városlakók egyik legvagyonosabb rétegét a mesteremberek alkották. Nem kötelezte őket a nagykán, hogy saját kezükkel dolgozzanak, csak azt várta el

tőlük, hogy műhelyeikben az embereiket dolgoztassák, egyébként asszonyaikkal együtt „finoman és kényesen éltek, mintha királyok és királynék volnának”. **[25]** „Az uralkodó ugyanis a következőképpen gondolkozik: ha egy embernek szegénysége miatt mesterséget kell folytatnia – mert munka nélkül nem lenne megélhetése –, ám idők folyamán a szerencse annyira kegyébe fogadta, hogy csupa mulatsággal töltheti életét, miért kényszerítené bárki, hogy tovább is dolgozzék? Mert helytelennek és igazságtalannak tűnne, hogy az istenek kegyeltjével az emberek ellenkező módon bánjanak.” **[26]** A nemesek és főtisztviselők gyönyörű palotái és udvarházai a város belsejében a délre eső tó partján emelkedtek a templomok és kolostorok közelében. A tó közepén lévő két szigeten ugyancsak tágas, díszes paloták álltak, melyekben a polgárok menyegzőt vagy más mulatságot tarthattak. „Néha ezekben a palotákban száz különféle mulatság is folyik: egyik lakomát ad, másik menyegzőt ül, de mindenki kényelmesen elhelyezkedhetik a különböző csarnokokban, és minden olyan tökéletesen van szabályozva, hogy egyik társaság sem zavarja a másikat.” **[27]** Használhatják a berendezéseket, az ezüstitálakat, tálalókat, tányérokat, terítőket, az összes asztalneműt. A városlakók rendszeresen látogatták a több ezer fürdőt, amelyeknek vize forrásokból táplálkozott, valamint az izzasztókamrákat, mert kedvelték a tisztaságot.

A fényűző, kifinomult életvitelre máskor és máshol is felfigyelt Marco Polo. A perzsiai Tunokain tartomány (ma Kuhisztán) városairól és falvairól említette, hogy „tele vannak mindenféle jóval, mert az éghajlat mérsékelt, sem nem nagyon meleg, sem nagyon hideg”. Iszlám vallású lakói jól öltözöttek, a nők csodálatosan szépek. **[28]**

A Polo fivérek arany táblát vesznek át Kubilaj Kántól, Pilar Rubio Remiro, flickr.com

Ehhez a helyszínhez kapcsolódóan mesélte el az egyik muszlim felekezet uralkodójának történetét, aki a Korán alapján földi Paradicsomot rendezett be ritka fényűzéssel, hogy a harcosait vakmerő, halált megvető katonákká nevelje. Olyan kardforgatókká, akik minden parancsának engedelmeskedtek, és nem rettentek vissza a veszélyes hadivállalkozásoktól sem, mert áhítozták a halált, hogy visszakerüljenek a már megtapasztalt paradicsomi állapotokba.

hitetlenkedve hallgatták

A Huangho nagy kanyarulatánál fekvő Kaicsu (Jungcsi) híres erődjében fényes palota látványáról számolt be Marco Polo, melynek hatalmas csarnokát a korábbi uralkodók aranyalapon és gyönyörű színekkel ábrázolt képmásai ékesítették. **[29]** Kubilaj harmadik fiának, Mangalaj hercegnek Kendzsanfu (Hszian) város közelében magasodó, fallal védett palotájáról a velencei utazó azt állította, hogy szebbet elképzelni sem lehetne. „Ragyogó, tágas csarnokok és ékes szobák találhatóak benne, mindegyik festményekkel és vert arany domborművekkel díszítve”. **[30]** A nagykan Sandu városában (Xandu, a mai Sangtu közelében) található nyári palotájáról

valósággal áradozott. **[31]** A márványból és kőből emelt hatalmas palota termeit, szobáit és folyosóit arannyal fedték, emberi, állati és madáralakokkal, virágmotívumokkal díszítették. A fallal körülzárt parkban források, folyók és vízesések voltak, a bokrokkal tagolt kertben szarvasok, vadkecskék és bölények legeltek. Kerecsensólymot, ölyvet százával tartottak a nagykán nyári rezidenciáján, hogy hódolhasson egyik szenvedélyének, a vadászatnak. Ligetben állt a bambusznádból épített másik palota, amelyben aranyozott és lakkozott oszlopok tartották a főgerendát és a lakkkal bevont bambusznádtetőt. A három tenyér szélességű és tíztizenöt lépés hosszúságú bambuszokból összeállított pazar szállás szétszedhető, szállítható és könnyen újra összeszerelhető volt. A másik nagy palota-együttes, amelyben Kubiláj december és február között időzött, a Marco Polo által Kambalukként **[32]** említett fővárosban, a mai Peking helyén állt. A hatezer ember vendéglátására alkalmas főcsarnokról és a további négyszáz helyiségről, teremről elmondottakat szintén hitetlenkedve hallgatták az európai kortársak. Az egész palota fényárban úszott. A csarnokokban és szobákban kialakított kincstárban őrizték az uralkodó magánvagyonát, ott laktak a nagykán feleségei és ágyasai. A palotának ebbe a részébe senkit sem engedtek be rajtuk kívül, Kubiláj ott tartózkodva csak a saját dolgaival és kényelmével törődött. Építtetett az övéhez mindenben hasonló és ugyanolyan fényűző palotát az unokájának, aki azután uralkodóként követte a trónon. **[33]** Tóparton pompázott ez az épület, és a nagykáni palotába a tavon átívelő hídon lehetett eljutni. A birodalom más pontján található palotákhoz hasonlóan a nagykáni udvar fényét is emelték az ápoltság kertek. A Csagan Nor néven emlegetett városban a jó vadászterületek miatt szeretett tartózkodni Kubiláj, mert a hatalmas síkság tele volt darvakkal, foglyokkal, fácánokkal és egyéb vadmadarakkal. Dél-kínai útjai során Marco Polo gyümölcstől roskadozó fákkal teli szép kerteket látott. Az elragadtatással leírt Kinszé vásártelepein úgy tapasztalta, hogy naponta tömérdek zöldség és gyümölcs talált vevőre. A barackfajták zamata és a hatalmas körték maradtak meg emlékezetében, melyeknek darabja tíz fontot (közel öt kilót) nyomott, és illatos húsa olyan volt, mint a kalácsé.

Az öltözködés társadalmi rang- és státuszjelölő szerepére több helyen kitért elbeszélésében. A tatárok közt jól megfigyelte az általa csak báróknak nevezett előkelők öltözetét. Arannyal átszőtt selyemben jártak, drága szőrméket, többek között coboly, hermelin és rókaprémeket viseltek bélésként vagy ruháik szegélyeként. A nagykán tizenkétezer testőrének, a kesikánoknak **[34]** ruházatáról maga Kubiláj gondoskodott. Mindannyian tizenhárom rend ruhát kaptak, valamint egy pár cipőt és ezüst szálakkal varrt föveget. Az év tizenhárom ünnepén a ceremónia előírásait követve, mindig az uralkodó öltözkékének színéhez igazodva, az előírt színű ruhát kellett a testőröknek magukra öltetni. „A nagyúr mindezt azért rendelte így, hogy az ünnepek fényét és méltóságát minél inkább emelje”. **[35]** A mongol birodalomban a Hold-naptár szerint 13 hónapból állt az esztendő, és februárral kezdődött.

Marco Polo utazásai, Pilar Rubio Remiro, flickr.com

A legnagyobb ünnep szeptemberre esett, mert abban a hónapban köszöntötték a nagykánt születésnapján. A birodalom minden részéből gazdag ajándékkal kedveskedtek az alattvalók uralkodójuknak, és vallásuk szerint fejezték ki hódolatukat „nagy hajbókolás, lámpalengetés és tömjénégetés közben”. **[36]** Újévkor a Fehér Ünnepen a nagykán és az alattvalók egyaránt a szerencsehozónak tartott fehérbe öltöztek, és az uralkodónak adott ajándékok kizárólag fehérek lehettek. Még az ajándékba hozott lovak és tevék színe sem lehetett más. Az ünnep reggelén a nagykán fiai és unokaöccsei, a királyi házból származó hercegek, valamint a márkik, grófok, bárók, lovagok, csillagjósok, filozófusok, felcserek, solymászok és a paloták hivatalnokai megjelentek a nagy csarnokban az uralkodó előtt. Kubiláj a terem északi részén, emelvényen ült, a hosszú asztalok mellett jobbról a férfiak, balról az asszonyok foglaltak helyet. Az ebéd után zenészek, bűvészek, bohócok szórakoztatták az ünnepség résztvevőit. Rubruquis a karakorumi nagykáni palotáról hasonlókat jegyzett le. **[37]**

A birodalom egyes tartományaiban élők korántsem öltöztek ilyen előkelően. A Tibetben lakók szegényesen jártak, ruháik állatbőrökből, vászonból és enyves szövetből készültek. Anin tartományban (a mai Vietnamban Hanoi környékén) a nők lábukon és karjukon értékes arany- és ezüstperceket hordtak gyöngy- és drágakőberakással. A férfiak viselete hasonló volt, de még drágább. Kujcsou tartomány lakói pedig bizonyos fák kérgéből készítettek szövetet, és abból varrtak – egyébként tetszetős – nyári ruhákat. **[38]** Ha az előkelők és a főemberek a nagykánhoz kihallgatásra mentek, a kihallgatási csarnok küszöbén lábbelijüket fehér bőrből készült sarukra cserélték, és azzal léptek rá a selyemmel, arannyal átszőtt, sokszínű szőnyegekre.

tisztaság és testápolás

A meghódított kínai területeken sok közfürdő volt, és a lakosok hetente legalább háromszor felkeresték azokat, sőt télen akár naponta. A Marco Polo által rajongással említett Kinszében a világ legnagyobb fürdőházait találta, amelyekben egyszerre száz ember is fürdőzhetett. A gazdagok saját fürdővel és izzasztókamrával rendelkeztek, amiben

„fekete kövekkel”, azaz szénrel tüzeltek. A tisztaság és testápolás ilyen fokáról szóló beszámolót – a fürdőhelyek számához hasonlóan – hitetlenkedve fogadták az európai kortársak.

Ahogy a nagykán kedvenc szórakozásáról, a vadászatokról leírtakat. Az alsóbb társadalmi rétegekhez tartozó férfiak kedves időtöltése, szórakozása – az előkelőkhöz hasonlóan – szintén a vadászat, a solymászat volt. Kambalukból, a nagykáni fővárosból március elején kerekedett fel az uralkodó kíséretével, hogy vadászkirándulásra induljon. Tízezres kíséretével haladt az óceán felé, és az út során madarászott. Fekhelyként is szolgáló fedett, kelmével, oroszlánbőrrel bélelt ékes hordszékét négy elefánt vitte az ilyen utazásokkor. Útközben hatalmas sátorban pihent meg a nagykán, amelyben a hálótermen kívül két kihallgatási csarnok is helyet kapott, ahova több százan értek be. A lakosztályt a szőrmék királynőjeként említett cobolyprémmel bélelték, amiből egy ruhára való megért kétezer bizánci aranyat.

[39] Az udvartartás sátrait Marco Polo olyan értékűnek becsülte, amit a világ egyetlen királya sem tudott volna megfizetni. A nagykán márciustól május közepéig vadászott, azután visszatért a fővárosba.

Kedvelt szórakozásnak számított a csónakázás. A lakomához szükséges asztalokkal és székekkel felszerelt, tetővel fedett bárkákon asszonyokkal, barátokkal vagy kéjhölgyekkel indultak el a férfiak a tavon. Gyönyörködtek a paloták, templomok, monostorok és kertek látványában, miközben felszolgálták számukra a finom csemegéket, borokat. Kedvüket lelték a kocsikázásban is. A hosszú, fedett, függönyökkel és párnákkal ellátott járművekben hat ember kényelmesen elfért. Útjuk során a kerti mulatóhelyeket keresték fel, napszálltáig szórakoztak, azután visszatértek otthonaikba.

Marco Polo elindul Velencéből, Pilar Rubio Remiro, flickr.com

A kényelmes élet veszélyeit, árnyoldalait is meglátta a velencei utazó. A Szung-dinasztia utolsó uralkodójáról, a Fakfur néven említett királyról **[40]** azt hallotta, hogy kedvelte a fényűzést, a több napon át tartó lakomákat. Azokra aranyszövésű selyemkelmékbe öltözött, drágakövekkel ékesített vendégek érkeztek, akik öltözküddel igyekeztek egymáson túltenni. A király gyakran mulatozott kisasszonyok társaságában. Egész életét a nőkkel enyelegve töltötte, és fogalma sem volt a fegyverforgatásról. „Ennek az elpuhulásnak és elsatnyulásnak lett az eredménye”, hogy a nagykán elvette tőle birodalmát. **[41]** Míg a tatárok kiszolgáltattak voltak az időjárásnak, egyszerűen táplálkoztak, kumiszt ittak, addig a kínai birodalom déli

tartományában, Manziban (Dél-Kínában) élőket nem kényszerítették fegyverviselésre, katonai szolgálatra. Uralkodójukhoz hasonlóan legfőbb gyönyörűségüket a nőkben találták, kényelemkedvelő és békeszerető emberekké váltak. Amikor 1268-ban a mongol hadak megindultak a tartomány felé, nem tudták magukat megvédeni vizesárokkal egyébként jól védelmezett városaikban, végül az ostromban alulmaradtak. Taianfu (Tajjüan) királyság virágzó városaiban és falvaiban is Marco Polo meglátása szerint elpuhult emberek éltek, mert „nagyon tágas és kényelmes házakban laktak”. **[42]** Zajton (Csüancsou) lakóiról feljegyezte, hogy bálványimádók, azaz buddhisták, rendkívül békeszeretők, és szeretik „a könnyű, gyönyörűségekben gazdag életet”. **[43]** Ami a fényűzés fogalmát illeti, a velencei a pazarul épített és berendezett házakat éppen úgy beleértette a szóba, mint a felhalmozott javakon alapuló gazdagságot, sőt még a többnejűséget is. Vietnam északi részén, a Fekete- és Vörös-folyó környékén fekvő Kaudzsigu tartomány királya a velencei szerint olyan fényűzően élt, hogy legalább háromszáz feleséget tartott. Szindzsu (Jicsinghien) tartomány férfitartományait igen szenvedélyesnek találta, akik fényűző hajlamúak voltak és sok nőt vettek feleségül. A pazar lakomákat, az uralkodói bőkezűséget, a válogatott étkeket, a kényelmes lakóházakat vagy sátrakat, a finom kelmékből és prémekből varrt ruhákat Marco Polo egyaránt fényűzésnek tekintette.

fényűző gazdagság

Mi volt ennek a fényűző gazdagságnak az alapja? Csupán azok a hön óhajtott, keresett árucikkek hoztak fellendülést, amelyek Keletet meséssé, varázslatossá tették az európaiak számára? Annyi bizonyos, a távol-keleti településeket elsőrendűen a kézművesség és a távolsági kereskedelem lüktetése gyarapította, gazdagította. A szemet gyönyörködtető, nyüzsgő városokban ügyes kezű iparosok százait, ezreit látta a velencei utazó, és a legkényesebb igényt kielégítő árukat mustrálhatta. A kelmék közül a selyemről és a muszlinról beszélt elragadtatással. Utazásának kezdetén, már a grúziai városokban rácsodálkozott az aranyhímes kelmékre és a finom selymekre, melyhez foghatók véleménye szerint nincsenek sehol a világon. A Kaszpi-tenger partján élők állították elő a ghellének nevezett, genovai kereskedők által is igen keresett selyemfajtát. Az iráni Jaszdi (Jazd) egy másik nagyon kedvelt selyemfajtának, a jaszdinak volt a

névadója. Taurisz (Tabriz) lakói a selyem mellett az aranybrokát kelmét szőtték. A Tigris folyó partján fekvő Moszulról kapta nevét a roppantul kelendő finom kelme, a muszlin. Útjának hazavezető indiai szakaszán Mutfili (Motupalle) királyságában „a világ legjobb és legtetszetősebb” muszlinjára talált, ami olyan finom volt, mint a pókháló. **[44]** Kambaet (Cambay) királyságáról az indigón kívül szintén a muszlint jegyezte fel. Az utazásának végén érintett Abasban sok külföldi kalmár megfordult a muszlinért és a gyapjúkelmékért. A Baudaszként említett Bagdadnál ismét szóba kerültek a selyemkelmék, így a naszich, a nak, a baldachin és a karmazsin.

Marco Polo karavánja, Pilar Rubio Remiro, flickr.com

A selyemkendőket nemcsak az európai vagy arab kereskedők vásárolták, hanem például a Nekuveran szigeten (valószínűleg a Nicobar-szigetcsoprot legnagyobb szigete) élők, hogy tehetőségüket fitogtathassák. A kelméket „póznán tartják otthon, és úgy őrzik, mint mi a gyöngyöt, drágaköveket, arany- és ezüstedényeket. Semmire

sem használják, de mégis őrzik úrhatnámságból, mert minél több és szebb darab birtokosa valaki, annál előkelőbbnek és tekintélyesebbnek számít”. **[45]** Az ostoba kincsfelhalmozás példaként a mongoloktól vereséget szenvedett bagdadi kalifa esetéről is beszámolt Marco Polo. Az aranyát, ezüstjét, drágaköveit féltő kalifa nem fogadott fel katonákat városa védelmére, így a mongolok 1255-ben elfoglalták Baudaszt, és a győztes Alau – Kubiláj nagykán fivére – a kincses toronyba zárta a kalifát, ahol az éhen halt. **[46]** Az öncélú gazdagság nemcsak puhány életmódhoz vezethetett, hanem a vallási-politikai vezetők veszélyérzetét is tompíthatta.

neki nincs haszna

A velencei utazó ritkábban említi a szőnyeget vagy a porcelánt. Akik kétségbe vonják Marco Polo keleti utazásának tényét, éppen az értékes porcelánokról és a teaivás szokásairól szóló feljegyzések hiányával bizonygatják feltételezésüket. Tindzsu városánál (talán Lunk-csüannel azonosítható) említést tesz a szép porcelán tálakról és csészékről. A távlatos, nemzedékeken átívelő gondolkodás példáját adja a porcelán alapanyagának előkészítése, hiszen a lepényekké gyúrt nyersanyagot harminc-negyven évig érlelték a nap, a szél és az eső erejével. A porcelánföldet gyűjtő így fiainak, sőt unokáinak boldogulásához teremtette meg az alapvető feltételt, s „míg az időjárás megmunkálásra alkalmassá teszi a földet, azalatt neki nincs haszna belőle, és munkája gyümölcsét fia élvezi”. **[47]** Mint ahogyan a kereskedők által keresett égszínkék csészéket, tálakat szintén abból az alapanyagból formálták, amit a felmenők készítettek elő.

A gazdagságot, kifinomult életvitelt tükröző drága szőnyegek használatára az utazás során több helyen figyelte Marco Polo. A szőnyegkészítésről hazafelé vezető útján az indiai Gozurat tartományban (a mai Gujerat állam Indiában) szerzett tapasztalatai alapján szól. Az ott élők vörös és kék bőrből kitűnő szőnyeget készítettek, arany- és ezüstsínórral szegélyezték, madarak és állatok képével díszítették. **[48]** A kincsképzésnél a drágakövek, a gyöngyök és a korallok jelennek meg a beszámolóban, melyekre egyben ékszerként tekintett a velencei. A perzsiai Kerman királyságban úgy tapasztalta, hogy a hegyekben nagy mennyiségben volt türkiz. A kínai Kaindu tartományban (Szecsuan) a császár engedélyével gyűjthették a becses ásványt. Hasonlóan az uralkodó szabályozta a gyöngyragylók halászatát, nehogy a

túlkínálat csökkentse annak értékét. Szeilan szigetére (Srí Lanka) a ritkaságnak számító rubintért mentek a kincsvadászok, ahol találtak még többek között zafírt, topázt, ametisztet. Mutfili királysága (Motupalle) gyémántlelőhelyeivel vonta magára a kincskeresők figyelmét. A tibetiek inkább a korallokat keresték, mert gyönyörűségüket találták abban, ha a drágán megvásárolt korallokat asszonyaik vagy bálványaik nyakába akasztják.

Marco Polo utazásai, Pilar Rubio Remiro, flickr.com

Feltehetően nem a keleti kényelemről, a kifinomult életmódról elmondottak tették a legnagyobb hatást az európai kortársakra, hanem az értékes kelmék, drágakövek, fűszerek megszerzésének és birtoklásának vágya erősödött meg bennük az úti beszámoló nyomán. Az „Il Milione”-ként emlegetett utazó hitetlenkedve fogadott elbeszélése nem a testi és lelki jóérzés ragyogó keleti mintájáért lelkesítette az európaiakat, hanem a földi létben elérhető nagyobb anyagi haszon reményében kívántak a korábbinál még inkább eljutni Kelet egzotikus vidékeire, főképpen a mesés Indiába, hogy vagyonukat tovább gyarapíthassák. Tengerész Henrik és Kolumbusz

Kristóf azért forgatta kedvenc olvasmányaként a velencei utazó elbeszélését, hogy új utakat találva az európaiak könnyebben és gyorsabban eljuthassanak a csábítóan gazdag távoli tájakra.

Irodalom

Dante: *Isteni színjáték*. Nádasdy Ádám fordítása. Magvető. Budapest 2016.

Katus László: *Európa története a középkorban*. Kronosz Kiadó. Pécs 2014.

Georg Ostrogorsky: *A bizánci állam története*. Osiris Kiadó. Budapest 2001.

Marco Polo utazásai. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Vajda Endre. Gondolat Könyvkiadó. Budapest 1984. 5-27.

1. Bár a Polo fivérek utazásáról beszámoló Prolóógus nem nevezi meg a nagykán nyári rezidenciájának helyét, az akkor már Sandu (a mai Sangtu közelében) volt. A Pekingtől 400 kilométernyire, északnyugatra eső helyen Kubiláj kán kezdte építtetni a várost 1256-ban. Kubiláj kán (1215-1294), a Jüan-dinasztia alapítója 1260 és 1294 között volt a Mongol Birodalom nagykánja. Kezdetben uralma alatt csak Mongólia és Észak-Kína állt. 1268-tól folyamatosan háborúzott a Déli Szung ellen, amit elkeseredett harcokban 1279-ben megsemmisített, így Kína egész területe a mongolok uralma alatt egyesült. ↑
2. Vajda, 1984. 9. ↑
3. Nem térek ki a vitákra, amelyek Marco Polo utazásainak tényét megkérdőjelezzik. Számunkra az az érdekes, hogy az utazásai során mit tartott érdemesnek megfigyelni, megjegyezni a fényűző életmóddal, kényelemmel kapcsolatban. ↑
4. Ostrogorsky, 2001. 353. ↑
5. Idézi Katus, 2014. 398. ↑
6. Katus, 2014. 229. ↑
7. Lane: Venice; Aristocratic Polity II; The Growing Structure of the Commune. 108. Kaszab Róbert fordítása. <http://koraujkor.yolasite.com/resources/Kaszab%20R%C3%B3bert%20-%20A%20Velencei%20K%C3%B6zt%C3%A1rsas%C3%A1g.pdf> Letöltés: 2017. márc. 23. ↑
8. Dante, 2016. 626. ↑
9. Dante, 2016. 625. Sardanapalt, az ókori asszír királyt a fényűző és erkölcstelen életmód példajaként említi a költő. ↑
10. A magyar nyelvben a „keleti kényelem” szószerkezet a 20. század elejére rögzült és vált egyre gyakoribbá. Korábbi példák közül Petrichevich Horváth Lázár egyik, 1842-es írásában egy keletiesen berendezett szobáról olvashatunk, amelyik nagyon kényelmes. Jósika Miklós *Zrínyi, a költő* című regényében írja: „...emeltebb helyen, egészen nyitott sátorfödél képezé azon enyh- és mulató-helyek egyikét, hol a keleti kényelem 's szívűr hagyja a visszahozhatatlan időt.” Vámbéry Ármin hol elismerő, hol a tunyaságra utaló negatív jelentéssel használta a szószerkezetet. A Budapesti Szemle egyik 1936-os számában Kelet legtokéletesebb háziiparának, a szőnyegiparnak tulajdonították a keleti kényelem fogalmát. – Köszönöm Minya Károly nyelvész szíves segítségét. ↑
11. Vajda, 1984. 20. ↑
12. Marco Polo, 1984. 54. ↑
13. Marco Polo, 1984. 68. ↑
14. Marco Polo, 1984. 88. ↑
15. Marco Polo, 1984. 97. ↑

16. Karakorum Kína meghódítása előtt 1260-ig a Mongol Birodalom fővárosa volt. Ott kereste fel William of Rubruck Möngge nagykánt 1253-1254 telén. ↑
17. Marco Polo, 1984. 112. ↑
18. Marco Polo, 1984. 74. ↑
19. Marco Polo, 1984. 68. ↑
20. Marco Polo, 1984. 73. ↑
21. Marco Polo, 1984. 53. ↑
22. Marco Polo, 1984. 68. ↑
23. Marco Polo, 1984. 55. ↑
24. Marco Polo, 1984. 255-262. ↑
25. Marco Polo, 1984. 256. ↑
26. Marco Polo, 1984. 257. ↑
27. Marco Polo, 1984. 257. ↑
28. Marco Polo, 1984. 83. ↑
29. Marco Polo, 1984. 199. ↑
30. Marco Polo, 1984. 205. ↑
31. Marco Polo, 1984. 132-133. ↑
32. Kambaluk vagy Kanbalig jelentése „a kán városa”. Kínai neve Taitu volt. Kubiláj 1267-ben tette át székhelyét az előző téli fővárosból, Karakorumból. ↑
33. Timur, Kubiláj második fiának, Dzsinkimnek a leszármazottja, aki 1294-ben követte a nagykánt a trónon. 1307-ben utód nélkül halt meg. ↑
34. A kesikán jelentése: „Urunknak hű szolgálói”. ↑
35. Marco Polo, 1984. 166. ↑
36. Marco Polo, 1984. 163. ↑
37. Rubruquis nem túl hízelgő beszámolójában a nagykáni főváros a Párizs melletti Saint-Denis-vel összevetve is alulmaradt. A túlzónak tetsző minősítés elfogadható, hiszen a kínai területek meghódítása után vált igazán pompakedvelővé a nagykáni udvar. <http://depts.washington.edu/silkroad/texts/rubruck.html> Letöltés 2017. febr. 13. ↑
38. Marco Polo, 1984. 230-231. ↑
39. Marco Polo előszeretettel fejezte ki a látott gazdagság értékét velencei kisezüstben és bizánci aranyban. Akkoriban egy bizánci arany egy velencei zecchinónak felelt meg, ami kb. egy gramm aranyat tett ki. Tízezer bizánci arany valóban óriási vagyonnak számított a 13. századi Európában. A nagykán jövedelmét 5,6 millió velencei aranyra (zecchino veneto) becsülte a velencei utazó. A nagyon töredékes európai áradatokból kockázatos a korabeli vásárlóerőt megbecsülni, és azt összevetni a mongol uralkodó bevételeivel. ↑
40. Valószínűleg Csao Hszien-ről lehet szó, aki 1276-ban Kubiláj fogságába esett. A nagykán Tibetbe küldte, ahol anyjával együtt szerzetesrendbe lépett. A Fakfur név a kínai tienci (ég fia) óperzsa fordítása. ↑
41. Marco Polo, 1984. 268. ↑

42. Marco Polo, 1984. 198. ↑
43. Marco Polo, 1984. 277. ↑
44. Marco Polo, 1984. 318. ↑
45. Marco Polo, 1984. 301. ↑
46. Al-Mutasszim kalifa halálát a források különböző változatokban beszélték el. Az bizonyos, hogy a mongolok véres győzelmet arattak, közel 80 ezer embert mészároltak le Bagdad bevételekor. ↑
47. Marco Polo, 1984. 278. ↑
48. Marco Polo, 1984. 332. ↑

felső kép | Marco Polo utazásai, Wikimedia Commons

Varga Zoltán Zsolt

VISSZAHOZHATATLANUL

HORGAS BÉLA VERSÉHEZ

2018-11-29 | HORGAS BÉLA VERSÉHEZ, JEGYZET

*EGYSZERI**Gróf Marinak*

*Elefántszürkébe csomagolt árnyak csöndjében
 reggelt lát a Józsefvárosi pályaudvaron, figyel.
 Eső szemetel sárgás vas-targoncafényben,
 pálinka-dohogásba gumicsizma nevetése csattan,
 és a vagonreccsenések, poggyászcsuszamlások zaj-
 gásába most verébcsipogás horgolt mintái
 hullanak a cseréptető gerincéről – ez is
 csak egyszeri, gondolja, gyönyörű egyetlenegyszer,
 s eljátszik vele: miért itt és ezt éppen,
 ezerkilencszáznolcvanegy december kilencedikén,
 ha a többi sem, ha minden visszahozhatatlanul?*

A vers izzik a belső ellentétektől, a feszültségtől, titkok rejlenek benne, a ki nem mondott tartalmakra a befogadónak kell következtetnie, vagy legalább rákérdeznie.

Eleve két ellentétes egységből áll: egy érzékletes és egy fogalmi részből, a gondolatjel élesen el is választ. A fogalmi rész szinte költőietlen, prózai sorokból áll, az érzékletes tele színekkel, formákkal, hangokkal és egy bravúros szinesztéziával: „verébcsipogás horgolt mintái hullanak”. A hangok közül az első hét sorban nyolc – ha a „reccsenések”-ben kettőnek számoljuk, kilenc – „cs”, az árnyak csöndjének visszhangja.

A csöndre aztán dohogás, csattanás, reccsenés, zajgás és csipogás felel. Az „elefántszürkével” hatalmasra növelt árnyakkal szemben az apró verebek képzete. Lehet-e nagyobb ellentétet elképzelni, mint a súlyos vas-targonca és a szubtilis fény? Horgas Béla egymásba oldja őket.

Az eső, ami hagyományosan lemos, letisztít, itt szemetel. Dohogásra nevetés válaszol, reccsenésre csipogás.

nem jelenik meg ember

Az árnyak csöndjében megbúvó, onnan figyelő lírai énen kívül nem jelenik meg ember a versben. De a targoncát talán vezeti valaki, a pálinka dohogása valakinek a szájából szól, a nevető gumicsizmát valaki hordja, a recsegő vagonokat valaki irányítja, a megcsúszó poggyászokat pakolja. A pályaudvar tele lehet várakozó és a vonatokhoz siető utasokkal.

Ez a „szép embertelenség” az érzékek szintjén gyönyörű. De csak egyszer. Ha ismétlődik, lehull róla az esztétikum mézes máza.

Mi történhetett ezerkilencszáznyolcvanegy december kilencedikén? Miért éppen ez a nap került versbe? Várt valakit a költő, vagy csak nézelődött?

Jaruzelszki aznap kért segítséget a szovjetektől a forradalom leverésére, de ez csak mostanság derült ki. A kétes kimenetelű lengyel munkás-felkelés mindenesetre zajlott. A költő árnyas, eső-szemetes, vas-targoncafényes, pálinka-dohogásos közérzetében talán ott bujkál mindez.

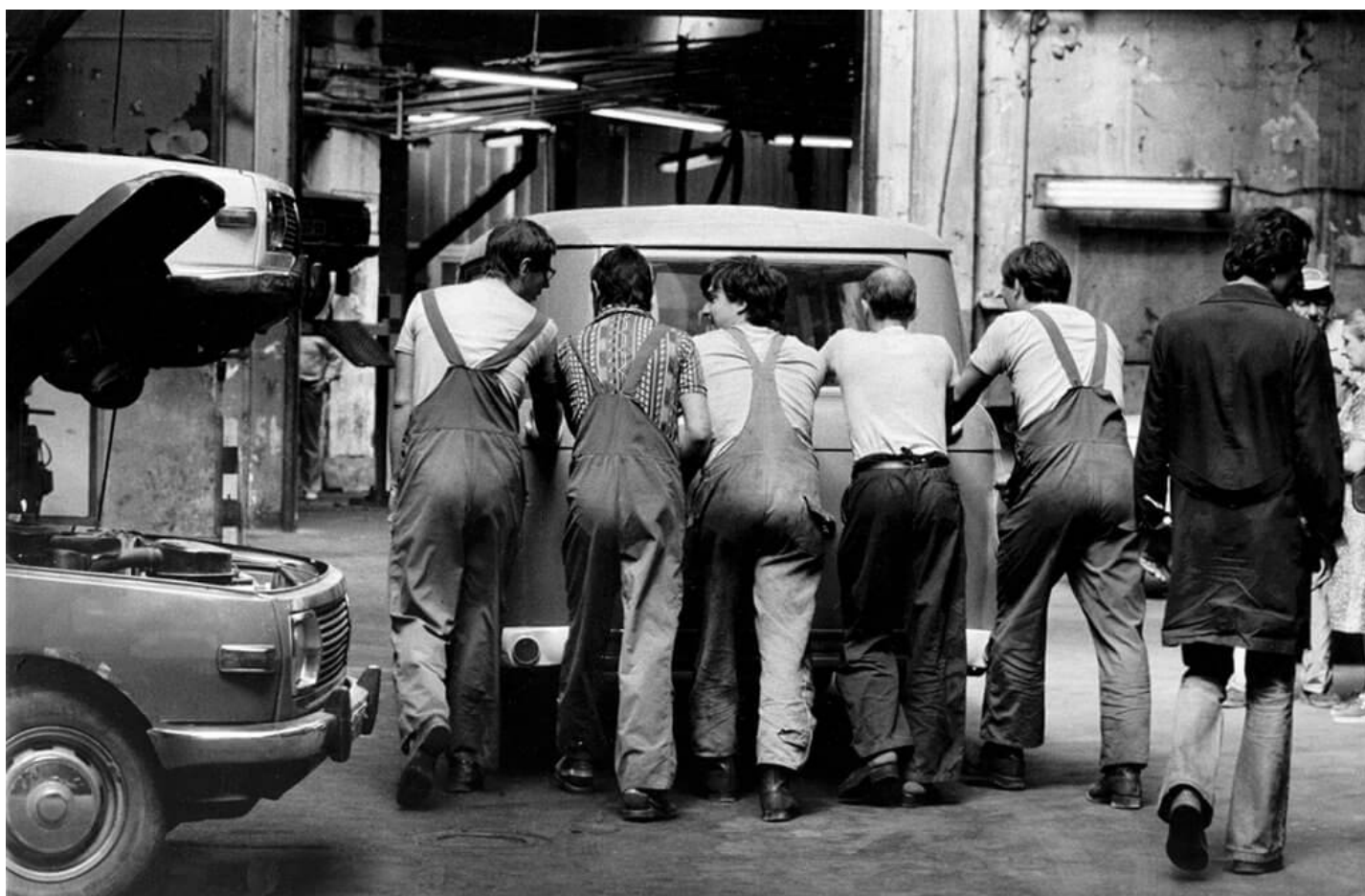
És végül, az utolsó, csonka mondatrész: „ha minden visszahozhatatlanul”... Ha minden visszahozhatatlanul micsoda? Elenyészik?

Ács József

KATARZIS AZ AUTÓJAVÍTÓBAN

HORGAS BÉLA VERSÉHEZ

2018-11-30 | HORGAS BÉLA VERSÉHEZ, JEGYZET

PLÓTINOSZ AZ AUTÓJAVÍTÓBAN

A lélek tehát akkor szabad – írja Plótinosz –, ha a szellem útján akadálytalanul siet a Jó felé, és amit emiatt tesz, az őrajta múlik... Igen, bólogatok buzgón s fülem pirul, igen, Mester, és mégis, miként van ez tehát: ... Egy autójavító

faggyúszagú büféjében, hideg dohányfüstkövesedésben olvasok, rázkódik padló, mennyezet, géproncsok másznak, sziréna vinnyog, két vérmes férfitársam a Dacia-gyártók fogyatékoságairól acsarog, de agyvelejüknek mindenről megvan a véleménye, „okádék, uram”, egy takarítónő kanárisárga vödörrel, átkokkal húz át – szétfröcsköli.

A jó, még a kisbetűvel írott közönséges és parányi jó is hiábavalóan, mert kétségbeejtő elvontság fátylában derül innen nézvést, és Plótinosz, aki szinte szégyellte, hogy testben lakik, tragikusan valószerűtlen szellem-voltában is, a tételei pedig... a tételei!

Hogy a rossz: nem-létezés? Hogy a mozdulatlan ragyogás vágya mozgatna minket, ezt a szennyben araszoló üzemet a potrohos autósokkal? És az az Egy volna a kezdet és az ok, a Központ, mely bennünk istenül, csak el kell érnünk? De akkor miért nem jutottunk hozzá közelebb – vagy jutottunk?

S dübög az olajbűzös padló, huzalozott mennyezet sikolt, iránytalan sötétségeink rétvén nincs kísérő, kinek tenyerráncait tapinthatnák a vándor ujjai s haladnánk befelé, bizonyára fölfelé is akkor, súly szerint – ordító csarnokban brutálisan mutatja ülepét – orrolj! – a létezés.

(Súgja Hang, 59.)

Plótinosz szerint mindenféle erkölcsi nemesség és szépség, jóság és igazság forrása az állandóan jelenvaló transzcendens Egy. S mert állandóan jelenvaló, minden emberi tisztátalanság, rútság, hazugság és rossz abból ered, hogy azonosulunk valamely rész szerint valóval, mely ennek következtében egészen tűnik fel előttünk. A tiszta érzékelés elvesztésével a lélek a sokaság irányába mozog: nem a létre ügyel, hanem szétszóródik a létezők között, külsődleges dolgokhoz kötődik, elmerül a múlandóban, s így a halállal keveredik. A *katharszisz*, azaz a megtisztulás: ráhagyatkozás az Egyre.

„Igen, Mester, és mégis, miként van ez tehát”, kérdezi Horgas Béla Plótinosz-könyvéből felütve fejét, a mocsok, a rútság, az acsargó indulatok sűrűsödési pontján, a szürkesség és kisszerűség fénytelen világában, ahol nemhogy a görög bölcselő

tanítása, de „még a kisbetűvel írott közönséges és parányi jó” is kétségbeejtően elvonnak tűnik. Merre a kivezető út, hol az apai kéz, melybe kapaszkodhatna a vándor? Van-e értelme tagadni Plótinosz tételeit? Vagy az autójavítót?

végeérhetetlen pangás

Ha a magam élményei köréből keresek párhuzamot erre az elhagyatottságra, a Lenti laktanya törtcsempés folyosói, sáros útjai rémlenek elém a nyolcvanas évek közepéről. A

végeérhetetlen pangás és az értelmetlen kapkodás váltakozása. Egy lapos, ködülte novemberi nap, s ahogy a roncstelepre kíváncszó Csepel teherautók zajában-füstjében emberek caplatnak a jéghideg, agyagos sárban. A közeg íratlan szabályai csekély teret engedtek a bajtársiasságnak. Mindenki versengve kereste a kibúvókat, s törekedett a terheket másra hárítva előbbre jutni az ügyeskedésben – a század szakmunkásainak élelmesebbje kinn, a városban, a tisztek lakásaiban maszekolt extra szabadság fejében.

Hogyhogy, kérdezi Horgas Béla, ez „a szennyben araszoló üzem” a kanárisárga vödre fölött káromkodó takarítónővel az Egy felé tart talán? Mintha Plótinosz tanainak homlokegyenest az ellenkezőjét látnánk, s nem a rossz volna csupán másodlagosan, a jó hiányaként, a jóból levezetve létező, hanem fordítva: a távollévő jóról lehetne csupán negatív meghatározást adni, a műhely sötét belvilágának tagadásaként. Mintha az emberi lélekből dohányfüstként kiáradó, majd körben a tárgyakban és viszonyokban megkövesedő rossz lenne a valóság, s minden egyéb: bizonytalan hitelű álom.

A szenvedélyes tagadás önmagában mit sem ér, mert megtart a rossz szűk körében, mondhatná Plótinosz: hozzáragaszt ahhoz, amit tagadunk, s nem hagy teret annak, ami más, ami több. A szépség, jóság, igazság forrása, az Egy *mindent* tartalmaz, a fennálló rútságot is, az Egy megtagadását is. A rútságtól tehát nem elfordulni kell, hanem meghaladni. Horgas Béla verse, még ha meg is jelenik benne a tagadás gesztusa, mégsem a tagadásra épül. Nem menekül, nem elfordul ettől a félhomályos világtól, épp ellenkezőleg: odafordul hozzá, hogy a maga romlott és rongált állapotában, számtalan konkrétumával együtt ábrázolhassa. Nem állít, hanem kérdez. A kérdések nyitják fel a teret, hogy a résen beáradhasson, ami több, mint a világot hiánytalanul kitölteni látszó fennálló. Mert hogy emberi világunk csak valami alacsony mennyezetű, olajbűzös autójavító volna, azért mégsem hihető.

az Egy kettéhasítása

Nem osztom Plótinosz újplatonista dualizmusát, mely az Egy kiáradásaként értelmezi a szellemet, a szellem kiáradásaként a lelket, a szellemtől át nem járt anyagot viszont halott, fénytelen, sötét masszaként írja le. E felfogás szerint az anyag az a néma hangszer, melyen a szellem

muzsikál. Csakhogy épp a test és a lélek, az anyag és a szellem, a gondolkodás és a létezés szétválasztásával, majd szembefordításával, párhuzamos világokkénti elképzelésével, tehát az Egy kettéhasításával jutottunk abba a világba, mely saját felfogásába törve a lenézett anyagot csakugyan halott matériává változtatta, hogy saját elképzeléseit akár az élet tönkretétele árán is keresztülvigye. Az autójavító valóságával szembesített plótinosi filozófia a lesüllyedt, szellemtelen anyag és a gyökértelemné vált szellem mérhetetlen eltávolodásáról, gyógyíthatatlan kétségbeeséséről tanúskodik, melyet csak az eredethez visszanyúló kérdésnek van esélye meghaladni.

kép | fortepan.hu